

Felsőbb Intézet
Alkalmazott pszichológia
Lisszabon. Konferencia
szeptember 2011

A személyes és szakmai identitás paradox dinamikája.

Pierre Tap¹
Samuel Antunes²

Összefoglaló.

Mi a személyes identitás és mi a szakmai identitás? Hogyan épül fel a szakmai identitás, és hogyan kapcsolódik az egyes alanyok személyes identitásához? A szerzők bemutatják azokat a különböző szerzőket, akik pszichoszociológiai és szociológiai szempontból foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel, a fejlődéslélektani kutatásokra alapozva (Zazzo, Malrieu, Wallon, Cloutier), amennyiben a személyes identitás gyermek- és serdülőkorban épül fel. Az identitás azonban, amely távolról sem rögzül a felnőttkorban, válságoknak, mutációknak és átmeneteknek van kitéve, akár önkéntes, akár kényszerített módon. A szerzők ezért a közgazdaságtan (Amartya Sen, John Rawls) és a társadalomfilozófia (Paul Ricoeur, Jean-Marc Ferry, Alan Montefiore, David Rasmussen, Axel Honneth) szakembereire támaszkodnak, amennyiben a munka és a szakmai identitás dinamikájában és válságaiban nem érthető meg a szakmai és egzisztenciális etikán kívül, azon kívül, ahogyan a társadalmi szereplők - egyének és csoportok - értelmet adnak életüknek a munkában és a munkán kívül. Végül a szerzők kifejtik azokat a főbb paradoxonokat, amelyek az identitások kialakulásának és fejlődésének dinamikáját jellemzik egy olyan társadalomban, amelyet a munkanélküliség, a stressz és a jövő bizonytalansága zavar.

Bevezetés. A magatartástól a szakmai identitásig.

Ahhoz, hogy megértsük a szakmai identitások jelentőségét és a személyes dinamikával való kapcsolatukat, az *egyéni és kollektív viselkedés kontextusába kell* helyezni őket. A "*magatartás*" alatt a mentális tevékenységek és viselkedések komplex személyiségen belüli artikulációját értjük, amely az emberi gyakorlatok egy adott területéhez kapcsolódik, amelyet a személy, az emberi környezet és a fizikai, társadalmi és kulturális környezet közötti kölcsönhatás jellemez. Fontos azonban tisztázni ezt a fogalmat.

A *viselkedést* gyakran a viselkedés szinonimájának tekintik. Szükséges azonban különbséget tenni közöttük. Pierre Janet bizonyos cselekvéseket, az emberi viselkedés bizonyos *sajátos*

¹ A Toulouse Le Mirail Egyetem emeritus professzora; az Alkalmazott Pszichológia Felsőbb Intézetének professzora. Lisszabon

² Pszichoterapeuta és coach. A Dave Morgan Consulting Company ügyvezető igazgatója, Lisszabon

formáit (várakozás, diadal vagy kudarc viselkedés stb.) *csatornáknak* nevezte. A viselkedés elvileg "objektív", megfigyelhető, míg a magatartás ugyanannak a viselkedésnek a nem látható dinamikáját, a mentális tevékenységeket és érzéseket mutatja be, mielőtt azok kifejeződnének.

Janet 1929-ben³ azt írta: "A pszichológiai tény az élőlény magatartása". A viselkedés (külsőleg érzékelhető mozdulatok, cselekedetek, szavak) kétségtelenül része a pszichológiai ténynek, de magában foglalja a motivációs dinamikát, a szándékot, a tudatosságot és a megfontoltságot is, amelyeknek fontos belső dimenziója van. Úgy is mondhatnánk, hogy a *magatartás a vágyak, motivációk, védendő értékek és aktiválandó védekezések által irányított viselkedési és mentális tevékenységek szervezett összessége*. Így a meggyőződések és a hiedelmek, a fantáziák és az álmodozások, a belső nyelv, a szeretet vagy az agresszió érzései, a szakmai tevékenységek mentális értékelései mind olyan pszichológiai műveletek, amelyek lehetővé teszik a reprezentációk és a cselekvések, a test és a társadalmi kommunikáció artikulálását. *A magatartás fogalma a személy⁴ szervezett, strukturált, egységes jellemének hipotézisére utal*. A magatartás nem szűkíthető le fizikai vagy társadalmi aspektusaira. "Viselkedések alatt azokat értjük, amelyek a cselekvésben externalizálódnak, de azokat is, amelyek fantáziák vagy a pszichikai apparátus különböző tendenciái közötti intrasubjektív kapcsolatok formájában internalizálódnak" (Widlöcher, 1973). Olyan szerzők, mint Meyerson (1948) és Malrieu (2003) kimutatták az érzelmek, érzések és értékrendszerek fontosságát a társadalmi-személyes reprezentációk kialakulásában és működésében a viselkedés dinamikájában. Pirandello írta a *Hat karakter egy szerzőt keresve* (1921) című művében: "A tények olyanok, mint a zsákok, ha üresek, nem állnak fel. Ahhoz, hogy egy tény megállja a helyét, és értelmet nyerjen, először is szükség van az azt kiváltó motívumokra és érzésekre. *A magatartás magában foglalja mindazt, ami lehetővé teszi, hogy a személy értelmet adjon helyzetének, hogy legitimálja saját viselkedését az általa védett értékek és az általa kidolgozott projektek szerint.*

³ A Pierre Janet-től származó idézetet már Doron és Parot (1990) is használta a *L'évolution psychologique de la personnalité* (1929) című könyvből. Párizs, Éditions Chahine, 1929. A szöveg újrakiadása: Párizs: La Société Pierre Janet a CNRS közreműködésével, 1984, 327 p. (letölthető).

⁴ Lagache úgy határozza meg a magatartást, mint "azon anyagi és szimbolikus műveletek összességét, amelyekkel egy szervezet egy adott helyzetben arra törekszik, hogy megvalósítsa lehetőségeit, és csökkentse az egységét fenyegető és motiváló feszültségeket. A "műveletek halmaza" kifejezés nem zárja ki a szervezet bármely reakcióját vagy válaszát, és továbbá azt is jelenti, hogy ezek a reakciók vagy válaszok strukturált teljességet alkotnak" (1951, 310. o.).

Ezért itt fontos, hogy az identitások kérdését összekapcsoljuk a szakmai terület magatartásával.

Ha "szakmai magatartásról" beszélünk, akkor a cselekvés (viselkedés) és a lét (tudatosság, kompetencia, érzélem stb.) közötti kapcsolat bemutatását is magában foglalja. Az "*identitás*" fogalma, amely általában a "lét"⁵ tényéhez kapcsolódik, és amely az emberi tevékenység valamennyi területével kapcsolatban felidéződik, jelentős szerepet fog játszani a szakmai magatartásban, a különböző más területekkel, illetve tevékenységi körökkel, életkörnyezetekkel, külső vagy belső terekkel kapcsolatban:

- Testmező: "szépnek" vagy "csúnyának" lenni; "magasnak" vagy "alacsonynak" lenni;
- Élelmezési terület: "elhízás" vagy "anorexia";
- Nemi vagy szexuális mező: "férfi" vagy "nő"; "hetero" vagy "meleg";

Ez az első három terület a testidentitást, a nemi identitást és a szexuális identitást mozgósítja. Meg kell jegyezni, hogy a kategorizálással járó minden egyes tevékenységtípus egy többé-kevésbé összetett identitásrendszer felépítését és fejlődését feltételezi, amely a személyt sokféleségében és több területhez való kapcsolódásában foglalja magában. Ezek a

⁵ Azonnal világos, hogy a *lét* csak elvontan választható el a *cselekvéstől*, a *tudástól*, a *hatalomtól* vagy a *válástól*. Ismerjük a *tudás*, a *know-how* és a *lét* közötti kapcsolatok klasszikus (1968-as) trilógiáját. Ennek a trilógiának azonban megvan az a hátránya, hogy túlságosan a tudásra összpontosít. Érvényesen artikulálható a *hatalomnak*, az *értelem és érték adományának*, valamint a *válásnak* ezzel a másik, posztmodern trilógiájával. Mi értelme van például annak a *know-how-nak* (készségnek), amely minden teljesítménytől elzárkózna (nem tudná *megtenni*), vagy amelyet etikai szempontból (a cselekvés értelme és értéke) elfogadhatatlannak tartanának?

meghatározások sztereotipizálás és stigmatizálás formáját ölthetik: ez gyakran akkor fordul elő, amikor bináris gondolkodásmódot alakítanak ki, két csoportot vagy népet, két kategóriát, két jellemzőt állítanak szembe egymással. Valóban ezt látjuk bizonyos kategorizálásokban, a különböző társadalmi területek vagy az élet különböző területei szerint:

- A családi mező: "fúziós" szülő (elengedő) vagy "kasztráló" szülő (autokrata);
- Az akadémiai vagy szakmai terület: "tehetségesnek" vagy "tököfílkónak" lenni, "technikusnak" vagy "eladónak" lenni, munkásnak vagy operátornak lenni (két olyan identitás, amelyet hivatalosan összekevernek, de amelyek különbséget okozhatnak az önreprezentációban vagy mások reprezentációjában).
- A szabadidő területe: amely számos, sajátos gyakorlathoz kapcsolódó identitást mutat be: horgász, olvasó, néző, sportoló.
- A kulturális, vallási, politikai stb. területek.

És megsokszorozhatnánk a különböző tevékenységekhez vagy különböző környezetekhez kapcsolódó minősítéseket: társadalmi, kulturális, sport stb. Mindezek az identitások lehetnek hierarchikusak, összeolvadhatnak vagy egymással szemben állhatnak, hogy a személyes identitást alkotják vagy a szakmai⁶ identitást orientálják. Első közelítésben azt mondhatjuk, hogy az identitás szükségszerűen beavatkozik egy személy, egy csoport vagy egy intézmény "minősítésébe" különböző típusú tevékenységek vagy funkciók vonatkozásában... ***Az identitás tehát egy minősítő attribúciós folyamat, amely olyan reprezentációkból és érzésekből áll, amelyek lehetővé teszik a személy számára, hogy leírja és értékelje önmagát, de azt is, hogy mások is leírják vagy értékeljék őt.*** Meg kell jegyezni, hogy ez az értékelő leírás lehet pozitív, negatív vagy semleges, a szerzőtől vagy a célponttól függően. A munkanélküli, a háziasszony (vagy férfi), a nyugdíjas stb. identitása általában többé-kevésbé leértékelődik a szakmai identitáshoz képest. Ez utóbbiak azonban maguk is többé-kevésbé hierarchikusak a megfelelő szakmák értékelési skálája vagy az érintett szereplők társadalmi vagy kulturális háttere szerint. Meg kell azonban jegyezni, hogy az így meghatározott identitás része az általa irányított szélesebb körű viselkedés dinamikájának, miközben a döntéseken és "személyes cselekedeteken" keresztül talál értelmet és létjogosultságot, ahogy Malrieu (2003) fogalmaz. Ahogy Marcia (1991) javasolta, a személyes identitásnak három aspektusa van:

- *Szubjektív aspektus:* érzések sokaságával, különösen az én egységének és folytonosságának valós vagy vélt érzéseivel, egyrészt az ábrázolásokkal, képekkel és érzelmekkel, másrészt a külső (fizikai, társadalmi, kulturális) lehetőségekkel vagy nyomásokkal kapcsolatban;
- *Viselkedési aspektus:* mindenféle szokásból, attitűdből és motivációból, megfigyelhető és kiszámítható reakciókból áll;
- *Egy strukturális aspektus:* beleértve a szubjektum azon képességét, hogy a különböző aktuális kontextusokkal, de a személyes történelemmel és az időszabályozással kapcsolatban is ellenőrizze, szervezze, fenntartsa vagy megváltoztassa általános személyes működését.

⁶ Például jobb magasnak lenni ahhoz, hogy kosárlabdázó legyen, alacsonynak és könnyűnek, hogy zsoké legyen, ... stb., nem is beszélve a férfiasabb vagy nőiesebb szakmákra vonatkozó szakmai sztereotípiákról, ... stb.

A személyes identitásnak folyamatosan figyelembe kell vennie az azt leíró és alkotó többszörös társadalmi, szakmai és kulturális identitást. Ráadásul ezek a többszörös identitások, még ha a személyes identitás által koordináltak is, a személyiségnek csak egy részét alkotják. A személy különböző viselkedési formáival kapcsolatban avatkoznak be, a reprezentációs rendszerek, hiedelmek, projektek és cselekvési⁷ rendszerek közötti artikulációba. Természetesen szoros és összetett kapcsolat áll fenn a személyes és a kollektív identitás között. A személyes identitás például a *személyiség implicit*⁸, kollektíven konstruált *elméleteihez* kapcsolódik. Ezzel szemben a kollektív identitásokat az egyének többszörös tanulási tapasztalatok révén internalizálják és sajátítják el. A tapasztalatok és az élettörténet azonban arra készteti az embereket, hogy válságokon, átmeneteken és identitásváltozásokon menjenek keresztül. Ez a helyzet a szakmai identitások esetében az idealizált (képzeletbeli vagy nem realizált referenciaértékeken alapuló) vagy pragmatikus (konkrét tapasztalatokon keresztül megélt) reprezentációkkal és a kívánt vagy előírt viselkedésekkel kapcsolatban⁹. Az identitás dinamikája olyan folyamatokból áll, amelyek egyszerre intraperszonálisak (az egyén saját reflexiói és tevékenységei), interperszonálisak (másokkal folytatott megbeszélések és tevékenységek) és szervezetiak (a célok, a szakmai szervezet által elvárt kompetenciák, a megjelenített vagy hallgatólágos kötelezettségek és jogok, tilalmak, követelmények és tanácsok figyelembevétele).

I. Identitás: meghatározások és jellemzők.

Ahhoz, hogy az identitás előzetes meghatározásával haladjunk előre, úgy véljük, hogy különbséget kell tenni az "identitás" és az "önkonceptió" között. R. L'Ecuyer¹⁰ szerint a "személyes identitás" és az "önkonceptió" fogalma ugyanazokat a folyamatokat és tartalmakat idézi fel és méri. Más szerzők esetében viszont éppen ellenkezőleg, meg kell különböztetni őket. Honess és Yardley (1987) például úgy véli, hogy az "identitás" koncepció a strukturális vagy társadalmi folyamatokat helyezi előtérbe az egyén cselekvésének magyarázatára, míg az "önkonceptió" modell az egyént tekinti a cselekvés ágensének. Figyelembe kell azonban venni mind a strukturális és társadalmi meghatározottságokat, mind a személyes meghatározottságokat.

Véleményünk szerint az "önkonceptióval" ellentétben az "*identitás*" fogalma és ellentéte, a "*másság*" összehasonlítási *folyamatokat* foglal magában. Az "azonosság", amely a logikából származik, "*azonosságot*" (abszolút hasonlóságot) jelent két tárgy vagy ugyanazon tárgy két

⁷ Ezzel kapcsolatban utalhatunk a Curie et al. által javasolt *tevékenységrendszer-elméletre*. (CURIE, 2000)

⁸ A Bruner és Tagiuri (1954) által kölcsönzött, majd Európában LEYENS (1983) és BEAUVOIS (1984) által felidézett *implicit személyiségelméletek (IPP)* fogalma mára bekerült a közös pszichoszociális nyelvbe. A józan ész által kifejlesztett TIP-ek másokról (vagy önmagunkról) alkotott mentális reprezentációk, amelyek a személyiségjegyek előre meghatározott szerveződését foglalják magukban a cselekvésről (ha valaki ezt teszi, akkor azt is teszi) vagy a létről (ha valaki ilyen, akkor az is). A TIP-ek "naiv karakterológiának" tekinthetők (Doron és Parot, 1991, 684. o.); BELLIER (2004) rámutat a TIP-ek fontosságára a vállalatok egyéni és kollektív működésében, mind a know-how-val, mind az érintett emberek és csoportok önmenedzselésével és identitásával való kapcsolatukban.

⁹ Az előírások lehetnek explicitek (törvényekre és rendeletekre való hivatkozással) vagy implicitiek (reprezentációk, pozitív vagy negatív sztereotípiák stb.).

¹⁰ René L'ECUYER az a francia szerző, aki a legjobban tanulmányozta az én-konceptió fejlődését az élet során, kezdve a "Ki vagyok én?" kérdéssel. Ki vagy te? Vö. L'ECUYER, 1978; 1980; 1981; 1994.

pillanata között: az én azonosságom az, ami lehetővé teszi, hogy "az idők során *ugyanaz* maradjak" (önmagammal való összehasonlítás). Két egypetéjű iker között az azonosság azt jelenti, hogy teljesen *azonosak* (másokkal való összehasonlítás). Ez az első meghatározás (az *idem* által) azonban ellentétben áll azzal, amely az identitást egy céltárgy sajátos tulajdonságainak megerősítéseként határozza meg (*ipsiti*¹¹ meghatározás): már nem arról van szó, hogy azonosak vagyunk-e, hanem *arról, hogy önmagunk vagyunk*.

Az identitás tehát úgy határozható meg, mint a reprezentációk, érzések, ismeretek és projektek rendszere, amelyből a személy érzékeli és felismeri önmagát, de amelyet mások is érzékelnek és felismernek. Lehetővé teszi az egyén számára, hogy "a tárgyakkal, helyzetekkel és másokkal való konfrontációban értékelt, másoktól megkülönböztetett egységként, az életkörnyezetébe bevont egyénként strukturálja önmagát, aki képes arra, hogy - miközben fejlődik - idővel *önmagával azonosnak ismerje fel magát*" (MASSONNAT, PERRON, 1990, 10. o.). A személyes identitás "az én tudatosságával, megismerésével, értékelésével és integrációjával függ össze... Állandó kapcsolatban áll a *kulturális* hit- és értékrendszerekkel, a *magatartás- és életstílusrendszerekkel*, és így az ezekhez a rendszerekhez és stílusokhoz kapcsolódó többszörös kollektív identitásokkal és különböző csoporttagságokkal" (TAP, 2005a, 278. o.).

Henri LEHALLE (1995) szerint az identitás megteremtése három különböző folyamatot vezet be: a *leíró* (önleírás), az *értékelő* (önértékelés) és az *integratív* (belső kohézió) folyamatot. Ugyanezen szerző szerint az identitásnak kettős integratív funkciója van: fenntartja a koherenciát és a folytonosságot, de egyúttal aktualizálja az új formák létrehozásának képességét (morfogenezis). Hanna Malewska-Peyre és Pierre Tap (1991) szerint az identitás kialakulása két integrációs folyamathoz is kapcsolódik: a társadalmi integrációhoz (interperszonális és szociokulturális) és a pszichés integrációhoz (¹²intrapersonális). E két integrációs folyamat artikulációja lehetővé teszi a gyermek számára, hogy szocializálódjon és személyessé¹³ váljon. Paul Ricoeur rámutatott a *narratív identitás* fontosságára, amely lehetővé teszi az emberek számára, hogy személyes vagy szakmai identitásukat a történetük elmesélésével építsék fel és erősítsék meg. Megérthetjük tehát az élettörténetek fontosságát, az önmagunk elmesélésének lehetőségét, azt, hogy boldog vagy boldogtalan hőse lehetünk saját történetünknek. Paul Ricoeur szerint a *narratív identitás* (amely a memetizmust - azonosnak lenni - és az ipsitást - önmagunknak lenni - artikulálja) lehetővé teszi "a tapasztalatok elbeszélését". A narratíva a személyes identitásnak történelmi *horgonyt* és vastagságot ad, és az etikát a *jó élet lényegi eszménye* felé orientálja".

¹¹ Paul RICOEUR a *Soi-même comme un autre* (1990) című könyvében az identitás e két aspektusát (idem/ipse) és azok összetett kölcsönhatásait hasonlította össze. A szociálpszichológiában való alkalmazásukról lásd TAP (*Identité et exclusion*, 2004).

¹² A *pszichikai integráció* fogalmát Bruno BETTELHEIM (1943, újranyomtatva 1979-ben) idézte fel a náci koncentrációs táborokban való túlélés kapcsán (ahová ő maga is közel két évig volt internálva). Szerinte ez a pszichikai integráció volt a meghatározó jellemzője azoknak a foglyoknak, akik a legjobban ellenálltak a táborok kegyetlen életkörülményeinek. Ez az integráció a belső meggyőződések és meggyőződések erejéhez kapcsolódott, olyan értékekhez, amelyek az egyén számára mélyen gyökerezőek és jelentőségteljesek voltak.

¹³ Lásd még Pierre TAP, 1991.

Ahogy azonban Philippe MALRIEU (2003) helyesen rámutat: "Az önéletrajzi beszámolók nem egyszerű "élettörténetek", amelyekben az alany leírja élete alakulását. A *reflexív kérdések* megfogalmazásáról van szó, amelyben megkérdőjelezi, hogy mit tehetett volna, és a tapasztalatai és az erő- vagy gyengeségi helyzet, amelyben találja magát, értékelése alapján mit tehetne. Egy többé-kevésbé koherens *terv készül a jövőre nézve*" (op. cit., 159. o.).

A megtapasztalt konfliktusok azonban "az állítások racionális igazolásához" vezetnek a szereplőt, és ezáltal egy *érvelő és rekonstruáló identitás* felépítéséhez. "Az érvelés a jogalanyok *felelősségével* foglalkozik, és az etikát az *igazságos társadalom eljárási eszméje* felé tereli". Ez a felfogás arra kötelez, hogy eltávolodjunk a "szubsztanciális ideáltól", és felidézünk a válságot, a mutációt és a lehetséges újjáépítést.¹⁴

Jean-Paul CODOL (1980) az identitást három dimenzióban határozza meg: 1. az én mint egyedi tárgy (egyesiség, másságérzet); 2. az én koherenciája, stabilitása és viszonylagos állandósága (az önmagával való egység és azonosság érzése); 3. az önértékelés (hatalomérzet, autonómia, önbecsülés). Szerinte az identitás "az egyén által önmagáról kapott vagy konstruált értelmes információk strukturált halmaza. Ez végső soron olyan tulajdonságok, tulajdonságok, jellemzők szerveződése [...], amelyeket az egyén saját magának tulajdonít". (Op.cit. 156. o.). Ezek a jellemzők a külső információk kognitív integrációjának eredményei, a személy társadalmi hovatartozásának megfelelően.

Paul Mussen (1980) az identitást "összetett mentális struktúraként mutatja be, amely kognitív és affektív jellemzőkkel egyaránt rendelkezik, és amely magában foglalja az egyénnek azt a felfogását, hogy önmagát egy különálló, öntudatos, másoktól elkülönülő lénynek tekinti, akinek viselkedése, szükségletei, motivációi és érdekei ésszerű koherenciával rendelkeznek" (Op. cit., 13. o.).

Erik ERIKSON (1968) különbséget tesz a "*személyes identitás*" és az "*én-identitás*" között. A "*személyes identitás*" magában foglalja az én *azonosságának* érzékelését, az egzisztenciális folytonosság dinamikáját és azt az érzékelést, hogy mások elismerik ezt az azonosságot és folytonosságot. Az "*én-identitás*" inkább *e létezés én-minőségéhez* kapcsolódik. De e két identitás közötti artikuláció határozza meg a *személy egyéniségének stílusát, aki a saját tulajdonságai révén hiteles és értelmes kapcsolatokat alakít ki más emberekkel*. "Az identitáskeresés magában foglalja az élet, a másokkal való kapcsolatokat, a történelem és a személyes vagy kollektív törekvések értelmének megteremtését" (TAP, 2005a, 305. o.).

II. Az identitás mint minősítési rendszer.

"A személyes identitás a kollektív identitások artikulációjának része, amely a hovatartozás csoportjaihoz, a vonatkozási kategóriákhoz vagy tevékenységekhez és a társadalmi státuszhoz kapcsolódik" (TAP, 1996). A személyes identitás tehát olyan strukturáló rendszerként jelenik meg, amely több dimenziót integrál.

¹⁴ Ferry, J.M. *L'éthique reconstructive*. Párizs, Cerf, 1996. p.7.

A személyes¹⁵ identitás strukturálásában hét dimenzió vesz részt:

1. Az önismeret *időbeli dimenziója*. Az identitás érzése az önismeret időbeli dimenziójára utal. A "folytonosság" vagy "kvázi állandóság" érzéséből kiindulva a szubjektum elhelyezi magát az időben és a térben, ami lehetővé teszi számára, hogy projekteket építsen és szervezzon. Tudjuk, hogy az idő milyen fontos szerepet játszik a szakmai identitás kialakulásában és stabilizálásában. Minden pozícióra pályázónak többéves *tapasztalattal* kell bizonyítania képességeit. Az identitástudatot azonban manapság megkérdőjelezi az új körülményekhez való alkalmazkodás szükségessége. Az embernek rugalmasnak, változtatásra képesnek, kreatívnak kell lennie, azaz képesnek kell lennie arra, hogy megkérdőjelezze saját megszokott lét- és cselekvésmódját.
2. Az *egység vagy koherencia érzése*. Az identitás érzése az én egységének vagy koherenciájának érzéséhez kapcsolódik. Ezek az érzések egy többé-kevésbé stabil, többé-kevésbé strukturált reprezentációra utalnak, amellyel az egyén önmagáról rendelkezik. Az egységnek és integrációnak ez a perspektívája egy ellenőrzött időben és történelmi perspektívában, az egyén személyes történetében épül fel. Amikor a személy szakmai karrierjében változásokkal szembesül (munkanélküliség, funkcióváltás vagy tevékenységi területváltás), a személy ezeket a változásokat az instabilitás személyes jeleként, az identitásvesztés bizonyítékaként élheti meg, különösen, ha a hatékonyság érzése megkérdőjeleződik, a belső koherencia elvesztésével, az önpusztítás, az *én alapjaként* felfogott értékek elárulásának érzésével együtt.
3. A *többszörös identitások rendszere*, amely a személyes identitást alkotja, éppen ennek a sokféleségnek a szerveződéséből meríti gazdagságát. A sokféleség a szerepek sokféleségét idézi, amelyek egyetlen, teljes személyt alkotnak, de az egyetlen személybe integrált több *karaktert*¹⁶ is. E szerepek elsajátítása, az affiliatív elköteleződés és a kollektív projektekből való részvétel gazdagítja a belső én (érték és képességek) és a külső én(ek) megítélését ("Mi az én értékem?"). Hogyan

¹⁵ Vö. TAP, 1980; 1988; 1991; 1996. Az identitások meghatározásainak fejlődése, az identitás dimenzióinak és jellemzőinek (vonások, rendszerek, stratégiák stb.) jellegében és helyében megfigyelhető változások az elért előrehaladást jelzik. A legtöbb szerző elhagyja az identitás "szubsztancialista" felfogását (állandóság, azonosság, egység, folytonosság stb.) a dinamikus felfogás javára. Ezért tűnnek fontosnak számunkra az identitások és az identitás paradox dinamikájának fogalmai. Ahogy Piaget mondta, nincsenek folyamatok struktúrák nélkül és struktúrák folyamatok nélkül. Más szóval, nem helyettesíthetjük a struktúra definícióit a változáson alapuló koncepciókkal anélkül, hogy elemeznénk, hogyan alakulnak át maguk a struktúrák. Egy személy mondhatja, hogy elvesztette identitását, hogy már nem tudja, ki is ő valójában, és mégis, amikor ezt mondja, azt mutatja, hogy igyekszik koherenciát, értelmet találni a veszteségeinek, és megtalálni a módját, hogy megbékéljen velük, vagy megkíséreljen *újjászerveződni*.

¹⁶ A "karakteres" fázis fogalmát Pierre Janet (1929) említette. "Az emberi személyiség, mielőtt egyéni énné válna, átmegy a jellemfázison. Másokhoz vagy önmagunkhoz viszonyítva karakterek (azaz) különleges képességekkel rendelkező egyének vagyunk, akik képesek egy bizonyos szerepet játszani. Mindannyiunkban szinte két karakter van: a kinti és a belső (otthoni) karakter" (*Op. cit.* 178. o.).

értékelem magam másokkal összehasonlítva?). Ennek a sokféleségnek a kockázata azonban az, hogy a "léte" arra redukálja, amivel rendelkezik (a halmozott, számszerűsíthető "tulajdonságaira"). Szakmai és kulturális értelemben a sokszínűség úgy jelenik meg, mint annak szükségessége, hogy elfogadjunk másokat a különbözőségükben (másokat mint embereket, valamint más tevékenységeket, szakmákat vagy foglalkozásokat, amelyeket annyi *másságként* érzékelünk). Gyakran azonban ugyanazon társadalmi szereplőnek egyszerre több funkciót vagy tevékenységet kell irányítania, amelyek ellentmondásosak és egymásnak ellentmondóak lehetnek. A legjelentősebb példa a szakmai és a családi identitás közötti szükséges artikulációra vonatkozik¹⁷. Ezek az artikulációk természetesen magukban foglalják a két környezet közötti viselkedések és időbeli fázisok szabályozását.

4. *Az autonómia iránti vágy, az elkülönülés és az elismerés igénye révén történő érvényesülés.* Az autonómiára való törekvés a megerősítés és az elismerés iránti igényen keresztül valósulhat meg. Az egyén autonómiára, önmegerősítésre törekszik a kognitív differenciálódás és az affektív szembenállás révén: ez egy módja annak, hogy kimondja, hogy más, egyedi és független. Természetesen az önérvényesítés, az autonómia és az elismerés iránti igény fontos szerepet játszik a szakmai identitás elsajátításában és kezelésében. Ezek azonban ellentétbe kerülhetnek a kollektív munka funkcionális igényeivel: hatékonyság, megosztás vagy verseny, azonosulás a csoport vagy a vállalat céljaival.
5. *Szingularizáció az eredetiség érzésén keresztül.* Az egyén kiemeli másságát, és eredetiségre törekszik (ami egészen a devianciáig, a határok meghaladásáig is elmehet), és ezen keresztül megnyilvánul az egyediségre való törekvése. Az egyediség és az eredetiség a kreativitás fontos hajtóereje lehet. A szakmai identitás kollektív meghatározása azonban leggyakrabban normatív módon fogalmazódik meg: "*milyennek kell lenni vagy mit kell tenni, ha valaki ...*". Ritkán veszi figyelembe a motiváció és a szabadság fontosságát, amelyre a szakembernek szüksége van ahhoz, hogy valami újat alkosson. De nem minden *egyediség - eredetiség* - szükségszerűen kreatív. Ez marginalizálódáshoz vagy akár szakmai kirekesztéshez is vezethet.
6. *Az identitás a cselekvésben és a művek létrehozásában gyökerezik.* Az identitás megerősítése és megszilárdítása a cselekvés, az elkötelezettség, a felelősségvállalás és a társadalmi összefogás révén történik. Az egyén arra törekszik, hogy felelősnek érezze magát, és hogy mások is felelősnek ismerjék el. Ez a kapcsolat az identitás, a cselekvés és a szakmai felelősség között nyilvánvalóan fontos. Amint Carmel

¹⁷ A családi vagy szakmai identitást túl gyakran egyes számban említik. A szakmai életben azonban, akárcsak a családi életben, az identitások többszörösek. Vannak tehát szakmán belüli szabályozások és családon belüli szabályozások (a személy önmagával és másokkal szemben), amelyekhez hozzáadódnak a szakmai identitások (és tevékenységek) és a családi identitások (tevékenységek) közötti szabályozások.

CAMILLERI (1990) kimutatta, különbséget kell tenni az *ontológiai identitás* (önmagunk általános, helyzeteken kívüli meghatározása) és a *pragmatikus identitás* (az, hogy mi vagyok valójában a cselekvésben, konkrét helyzetekben) között.

7. Az *identitás értéként és értékeken keresztül jön létre*. Az egyénnek még a nehéz helyzetekben is szüksége van arra, hogy mások szeressék, elismerjék, csodálják és elfogadják. Arra törekszenek, hogy értékeljék magukat, hogy megtalálják önértékelésüket mások szemében, és ezáltal saját maguk szemében is. Ez a szempont azzal az igénnyel függ össze, hogy sikeres legyen, hogy sikerrel járjon azokban a projekteknél, amelyeket vezetőként vállal. A *siker érzése* szorosan összefügg az önértékelés érzésével és azzal az igénnyel, hogy elismerjék, hogy van értéke és "jövője". De a siker érzései szembesülnek majd a normákkal, a kompetencia meghatározásával. Ezért kapcsolódnak a szociológusok, különösen Serge PAUGAM (2002) által kidolgozott *minősítési* (vagy *kizárási*) folyamatokhoz.

III. Az identitás mint *kategorizálási rendszer*.

Az egyéni identitás kialakulásáról szóló elméletek hangsúlyozzák az egyének kollektív beilleszkedésének, különösen a csoporttal való azonosulásnak, amelyhez tartoznak (LORENZI-CIOLDI, 1988). Az ¹⁸identitás megadása a kognitív és nyelvi attribúció kollektív folyamata, amely a személy kategóriába sorolásából áll. A kategorizálás az identitáskonstrukció egyénen belüli, interszónális és integratív folyamatainak közös mechanizmusa. A többé-kevésbé sztereotipizált, többé-kevésbé stigmatizált *tipizációs* sémák (BERGER, LUCKMAN, 1986) és az Erikson által "töredékes identifikációk koherens kombinációjának" (ERIKSON, 1968, 53. o.) nevezett "töredékes identitások" (ERIKSON, 1968, 53. o.) segítségével az egyén megkonstruálja saját identitását. "Ezek a sajátos kategóriák, amelyeket mások és önmagunk azonosítására használunk, mind a társadalmi terek szerint, amelyekben az interakciók zajlanak, mind pedig az élettrajzi és történelmi időbeliségek szerint, amelyekben a pályák zajlanak, változóak" (DUBAR, 2002, 114. o.). Igaz, hogy ezek a kategorizációk befolyásolják az identitáskonstrukciós folyamatot, de nem mechanikusan határozzák meg azt, és nem is rögzítik véglegesen (LAING, 1961; DESROSIERES THEVENOT, 1988; DUBAR, 2002). Fejlődési szempontból megállapíthatjuk, hogy "a kategorikus azonosulás a társadalmi identitások kialakulásával egyidejűleg zajlik. Ez azon a folyamaton alapul, amelynek során a gyermek hajlamos arra, hogy azonosuljon kategóriákkal vagy csoportokkal (a hovatartozás vagy a referencia), és ragaszkodik e kategóriák vagy csoportok értékeihez, normáihoz és szabályaihoz. Ezek az identifikációk a "hasonlóság" (a hasonlóságok hangsúlyozása) és a differenciálódás (nemi, etnikai, kulturális, generációs, nemzeti, szakmai, egyesületi, sportidentitás stb.) összetett

¹⁸ Vegyük észre, hogy az ember adhat vagy kaphat, vehet vagy kérhet, meghódíthat vagy elveszíthet egy identitást, mintha az egy "birtoklás" lenne. Van egy testem, mégis "én vagyok ez a test"; van egy betegségem (rákos vagyok), de nehezebb nekem a betegségemnek lenni (rákos vagyok). Ez az identitás lehet erős vagy gyenge, sebezhető vagy rugalmas, személyes vagy kollektív. Az azonosság lehet minősítő (mint például a melléknevek) vagy kategorikus (mint például a köznévek vagy tulajdonnévek).

hálózatában jönnek létre (TAP, 2005a, 313. o.). Claude Dubar szerint a társadalmi identitás elismerésének tere nagyon szorosan függ a tudás, a készségek és az énképek elismerésétől vagy el nem ismerésétől, az intézményi követelmények alapján konstruált identitások kemény magjától. A tranzakció egyrészt az azonosításra és elismerésre vágyó egyének, másrészt a státuszt, kategóriákat, eszközöket és az elismerés különböző formáit kínáló intézmények között konfliktusos lehet.

IV. Identitás integratív rendszerszintű dinamikában (megszemélyesítési/szocializációs stratégiák és stílusok).

Egyes szerzők (pl. MALEWSKA-PEYRE, TAP, 1991; TAP, 2005a) úgy vélik, hogy az identitás kialakulása két egymást kiegészítő folyamaton múlik: a társadalmi integráción (interperszonális és szociokulturális) és a pszichés integráción (intrapersonális). E két integrációs folyamat artikulációja lehetővé teszi a személy számára, hogy gyermekkorától kezdve *szocializálódjon és személyessé váljon*. A **megszemélyesítés** (ez a kifejezés jobb, mint a megszemélyesítés, amelyet a toulouse-i csoport¹⁹ már régóta javasol) integrálja mindazokat a stratégiákat, amelyeket az alany a szocializáció, a fejlődés és a saját útvonalának megalkotása érdekében alkalmaz. Olyan pszichológiai folyamatok összességét fogalmazza meg, amelyek támogatják azokat a cselekvéseket, amelyek révén a szubjektum személyként építi fel önmagát.

Az alábbiakban bemutatott megszemélyesítési folyamat négyféle stratégiát fogalmaz meg:

1. *Az identitásstratégiák a védendő múlt, a személyes történelemben, a tapasztalati élményben való lehorgonyzásra (térben és időben való elhelyezkedés, önmagunk maradása, értékkel való rendelkezése) utalnak.* Edmond Mark Lipiansky az identitásstratégiák operatív meghatározását úgy mutatja be, mint "egy (egyéni vagy kollektív) szereplő által egy vagy több (explicit vagy tudattalan szinten meghatározott) cél elérése érdekében (tudatosan vagy öntudatlanul) alkalmazott eljárások, amelyek az interakciós helyzet függvényében, azaz a helyzet különböző (társadalmi-történelmi, kulturális, pszichológiai) meghatározottságainak függvényében alakultak ki" (LIPIANSKY, TABOADA-LEONETTI, VASQUEZ, 1990, p. 24).

2. *A társadalmi pozicionálás és elköteleződés stratégiái az egyén és a társadalmi csoport közötti kapcsolatra vonatkoznak (helyük van, szeretik, elismerik őket).* A kollektív cselekvésekben való részvétel vágya, a társadalmi elismerés és a társadalomban betöltendő szerepek keresése, amelyek helyet és értéket biztosítanak az egyénnek mások szemében, lehetővé teszik számára, hogy elhelyezze és pozicionálja magát másokhoz képest a saját hovatartozását és referenciacsoportját (csoportjait). A hovatartozás fogalma kapcsolatba

¹⁹ Vö. Tap, Roudès és Antunes (hamarosan megjelenő, 2010), amelyben a "személyre szabás" jelentésének fejlődését tárgyaljuk, amely ma már marketingfogalom. Több eszköz is személyre szabható: "a Vista-asztalszemélyre szabása" azt jelenti, hogy a fogyasztó szabadon választhat a számítógépes asztala megszervezésében: színek, betűtípusok, hangok és képek stb. tekintetében. Ő "testre szabhatja a bemutatót"! Természetesen a nehéz helyzetben lévő emberek támogatásának személyre szabása továbbra is azt jelenti, hogy "a személyt kell fejleszteni, rá kell összpontosítani, nem pedig az eszközökre". Ezért jobb, ha a *személyre szabás* folyamatáról beszélünk, még akkor is, ha felmerül a megfelelő ige kérdése.

hozható a Robert CASTEL (1991) által sajátos módon kidolgozott affiliáció (vagy disaffiliáció) fogalmával.

3. A *projektstratégiák* a kezelendő és építendő jövőre vonatkoznak. Az elérendő célokat a megvalósítandó eszközök konkretizálják. Az egyén újraindít egy önprojektet, hogy megszabaduljon a jelen nehéz helyzetétől.

4. A megküzdési *stratégiákat* (alkalmazkodás/megoldás) az egyén a jelen kezelésére és kibogozására használja, amelybe az egyén belegabalyodott (érzelmi összpontosítás, a problémára való összpontosítás, szociális támogatás keresése). A megküzdés így lehetővé teszi a nehéz helyzetekhez való alkalmazkodást a jelenben. Ezek az alkalmazkodási-védekezési módok az értékelési folyamatokkal együtt az egyik alapvető folyamatot alkotják a stressz mértékének meghatározásában a személy-környezet interakcióban (SORDES, et alii, 1994; TAP, et alii, 1995; SORDES-ADER et alii, 1995; ESPARBES-PISTRE, et alii, 1996).

V. Identitásstílusok.

Az *identitásstílusokat* vagy *stratégiákat* gyakran említi a szakirodalom (vö. CAMILLERI et alii, 1990; LIPIANSKY, 1992, 1998; TAP, 1979, 1988, 1991; TAP, VINAY, 2000). E. Erikson már felvetette ezt a gondolatot. Az identitásstratégiákat a "személy individuációs stílusaihoz" hasonlította (1968/1972). Fontos azonban különbséget tenni a stílusok és a stratégiák között. TAP (2005b) szerint a "stílus" fogalma a viselkedés összehangolt individualizálódásának és diverzifikálódásának folyamataihoz kapcsolódik. A stílusok több kategóriáját írja le:

- *Kognitív stílusok*, gyakran szemben az *affektív stílusokkal* (KOGAN, 1976; WITKIN, GOODENOUGH, 1981; HUTEAU, 1981, 1985, 1987);
- *Megküzdési stílusok* (COHEN, LAZARUS, 1973), amelyek a stresszes személy viselkedésének kiszámíthatóságát jellemzik egy nehéz helyzetben. A "*megküzdési stratégiák*" egyre gyakrabban használt fogalma (TAP et alii, 1995, 1998; ESPARBES, SORDES-ADER, TAP, 1996; SORDES et alii, 1994) lehetővé teszi, hogy a stilisztikai elképzeléseken túlmenően egy új *stratégiai modell* bevezetését, amely figyelembe veszi az intraperszonális folyamatok dinamikáját (a stratégiák kognitív szerveződése, a motivációk és az érzelmi mechanizmusok súlya a döntésekben) az emberekkel, kontextusokkal, helyzetekkel és eseményekkel való kapcsolatukban;
- Az *életstílusok* (ERIKSON, 1968; VANDENPLAS-HOLPER, 1998) az élet megszervezésének és orientálásának egy bizonyos módjával kapcsolatos lehetőségeket és választási lehetőségeket jelölik;
- A "*motivációs stílusok*" fogalmát Apter (2001) vezette be *fordított* elméletének részeként. Ez az elmélet szembehelyezkedik a folytonosság, az egyensúly és a homeosztatisz szabályozás hagyományos elméleteivel, és egy olyan dialogikus dinamikát javasol, amelyben két ellentmondásos folyamat egymásnak ellentmondó és egymást kiegészítő módon avatkozik be ...

- A Csikszentmihályi Mihály (1988, 1991) által javasolt *flow-elmélet* közel áll a motivációs stílusok elméletéhez. Hangsúlyozza az *autotelikus* összpontosítás (önszerveződés) folyamatának jelenlétét és fontosságát az alkotás kiváltságos pillanataiban, *amelyeket az önfókusz optimális élményeiként élnek meg*. Ez az elmélet a belső vagy intrinzik motivációk aktív jelenlétének hipotézisének alapul (VANDENPLAS-HOLPER, 1998). Ezzel párhuzamosan azonban léteznek olyan külső nyomások vagy ösztönzők, amelyek a külső dimenziókat hangsúlyozhatják, blokkolhatják vagy irányíthatják.

VI. Identitás: a rendszertől a folyamatig.

Amint az imént láttuk, a személyes identitást meg kell különböztetni a személyiségtől. Az identitás nem a személy egészét jelenti, bárhogyan is határozzuk meg. Ez az érintett egyén személyiségének egy alrendszere; egy olyan alrendszer, amely dinamikus kapcsolatban áll a személy kognitív és érzelmi dimenzióival. A személyiség viszont az összes bio-pszichoszociális rendszer komplex koordinációjából áll, amelyből a személy cselekszik, reagál, reflektál stb. Az identitás mint reprezentációs rendszer az érintett elméletektől függően különböző módon strukturálható. Ebből a szempontból az elemzés két szintjét veszik figyelembe, amelyek gyakran ellentétesek, de szoros kölcsönhatásban vannak egymással:

• Az identitás belső jellemzői :

Az egyénen belüli (én-én) és az egyén közötti (én-más) kapcsolat fenomenológiai megközelítése (ROGERS, 1951; ANTUNES, 2000) értékeli az identitás és az önreprezentáció belső konstrukciójának folyamatait, és bevezeti a kidolgozási folyamatok fontosságát, különösen a személyes tapasztalatok szerepét, természetesen a társadalmi és kulturális kontextussal, valamint az ebbe a kontextusba tartozó anyagi és szimbolikus feltételekkel való állandó és integratív kapcsolatban. DUBAR (2002) az élettrajzi folyamatot az identitáskonstrukció személyen belüli folyamatoként mutatja be, P. Mussen (1980) pedig az önmagunkról alkotott koherens reprezentáció saját magunk által történő felépítésének fontosságát hangsúlyozza.

• Az identitás összefüggő jellemzői.

Erik Erikson (1950) volt az első kutató, aki kidolgozta a személyes és társadalmi identitás építésében az interkapcsolati dimenzió elemzését. Monique PINOL-DOURIEZ (1984) és Serge LÉBOVICI (1985) szerint az identitás felépítése szintén kognitív és érzelmi átalakulások folyamata, amely a csecsemő és a gyermek korai interakciói során alakul ki. Dubar (2002) elutasítja az egyéni és a kollektív identitás megkülönböztetését, és a társadalmi identitás fogalmát javasolja, amely két átmenet közötti artikulációt jelentene: egy belső, amely az egyén önmagával való interakcióiból épül fel, és egy másik külső, amely az egyén azon intézményekkel való interakcióiból épül fel, amelyekkel kapcsolatban áll. Dubar javaslata vitatható, amennyiben a szerző hajlamos összekeverni az egyéni/kollektív szempontokat a

pszichológiai és társadalmi ²⁰tartalmakkal. Valójában minden identitás, legyen az egyéni vagy kollektív, magában foglalja a szociokulturális dimenziókat (értékek, funkciók, jelentéshatások stb.), valamint az elsajátítás pszichológiai folyamatait (viselkedési fordítások, képzeletbeli stb.). Ez a többdimenziós jelleg az identitás minden kategóriájára (személyes, szakmai, nemi, vallási, nemzeti, kontinentális stb.) alkalmazható.

Másrészt egyetértünk Dubar hipotézisével, amikor azt állítja, hogy "az identitás nem az, ami szükségszerűen "azonos" marad, hanem egy esetleges "azonosítás" eredménye. Ez egy kettős nyelvi művelet eredménye: "differenciálás és általánosítás"; az első célja, hogy meghatározza a különbséget, azt, ami valamit vagy valakit egyedivé tesz, valakihez vagy valami máshoz képest; ebben az értelemben az identitás a különbség; a második művelet az, amely a közös pontot igyekszik meghatározni egy osztálynyi elemhez, amelyek mind különbözőek, ugyanannak a másiknak az elemeihez; ebben a megközelítésben az identitás a közös hovatartozás. Ez a két művelet az identitás paradoxonának eredete: ami egyedi, az közös. Ez a paradoxon nem oldható fel, hacsak nem vesszük figyelembe a két művelet közös elemét: a másik és a másik által való azonosítást. Ebben a perspektívában nincs identitás másság nélkül. Az identitások, akár csak a másság, történelmileg változnak, és a meghatározás kontextusától függenek" (DUBAR, 2000, 3. o.).

Carmel CAMILLERI et alii (1990b) az identitásszerkezet magjának alkotóelemeire utal. Az identitást polimorfikus, dinamikus struktúraként határozzák meg, amelynek alkotóelemei egy társadalmi szereplő (egyén vagy csoport) mint társadalmi szereplő adott pillanatban fennálló kapcsolati helyzetéhez kapcsolódó pszichológiai és szociális aspektusai. Az identitás tehát a környezettel való kölcsönhatásokban, a differenciálódás és az asszimiláció kettős mozgásában épül fel. Ebben a folyamatban ki kell emelni mind a másokkal való azonosulást, mind a velük kapcsolatos megkülönböztetést.²¹

VII. Identitásparadoxonok.

Az identitás paradox természetű, azaz ellentmondásos, de mégis egymást kiegészítő és egymástól elválaszthatatlan irányultságokat tartalmaz. A szociálpszichológia számos példát hozott fel a dilemmákra (a "fogoly dilemmája"; Kohlberg erkölcsi dilemmái, 1987... stb.) és a paradox felszólításokra ("Tilos tiltani") vagy a *kettős kényszerekre* és a *pragmatikai paradoxonokra* (Palo Alto; Watzlawick, Bateson, ...).

²⁰ Ez a megkülönböztetés az egyéni működésbe integrált társadalmi adatok létezésének feltételezéséhez vezet (vagy a *társadalmi adatok egyéni kisajátításához*), vagy fordítva, a kollektív működésbe integrált pszichológiai adatok létezéséhez (vagy a *pszichológiai adatok kollektív kisajátításához*).

²¹ Folyamatos vita folyik arról, hogy a személyes identitás mint reprezentációk és érzések rendszere tartalmaz-e olyan "magot", amelynek megkérdőjelezése, mások általi tagadása identitásválságot, a személyes méltóság védelmében erőszakos reakciókat vált ki. Az identitást tulajdonképpen úgy is ábrázolhatnánk, mint egy hagymát (metaforikusan!), amely több héjből áll, többé-kevésbé mélyen. Ha a hagymának nincs magja, akkor is van "csírája", hogy továbbadja és szaporítsa magát... és ha felvágjuk, sírni fogunk! A Camilleri (1990a, 86. o.) által felvetett hipotézis, miszerint az identitás lényege az értékek identitása (szemben a tények identitásával), továbbra is vita tárgyát képezi.

Hat paradoxon azonosítható az identitás²² dinamikájának részeként:

- **Az identitás első paradoxona a közös identitással rendelkező tárgyak (személyek) közötti hasonlóságok és különbségek egymást kiegészítő és ellentmondó jelenlétére vonatkozik.** Az identitás "az azonosság és a máság, a hasonlóság és a különbözőség szembesítésében épül fel" (TAP, 1980b). A szociokognitív folyamatok (kategorizálás, jelölés, legitimáció) elősegítik mind a kognitív fejlődést, mind a szocializációt, amelyek lehetővé teszik azt is, hogy a tárgyak differenciálódása artikulálódjon az én és mások differenciálódásával-asszimilációjával²³. Ezek a folyamatok akkor lehetségesek, ha az egyén viszonylag stabil fizikai és társadalmi környezetben él.
- **A második paradoxon az énközpontúság (önmagunkra) és a másokkal szembeni decentralizáció közötti problémás kapcsolatból ered.** Ez azzal függ össze, hogy az egyénnek saját identitása kialakításához meg kell tanulnia decentralizálni, ki kell lépnie egocentrizmusából (a piaget-i kifejezéssel élve), hogy kölcsönös kapcsolatokat alakítson ki másokkal.
A gyermek csak úgy tudja elsajátítani saját identitását, ha feladja ezt az énközpontúságot, és kölcsönös kapcsolatokat épít ki másokkal. Ez egyben "az egyének közötti kapcsolatrendszerek és a kulturális értékek fejlődésének" kezdete is (TAP, 2005a: 279). Például a szakmai identitások felépítése megköveteli az Én (személyes identitás), a Mi (akiknek ugyanaz a szakmai identitásuk) és az Ők (mindazok, akik különböznek tőlünk) közötti interakció módozatainak átstrukturálását. Ez az átszervezés a szakmai "mi"-hez való tartozás hangsúlyozásához és e "mi" lezárásához vezethet. Ez aztán arra kényszerít, hogy csökkentsük az ellentéteket *köztem és köztünk*, és hangsúlyozzuk a különbségeket *köztünk és közöttük*. A nyitásra való törekvés esetén hajlamosak leszünk egy szélesebb körű "mi"-t választani, amely valószínűleg kiterjed a korábban megkülönböztetett identitásokra, és magában foglalja a tőlünk eltérő szakembereket is. Politikai példa: a franciák és a németek közötti különbségtételt (esetleges ellentétekkel) csökkenti az európai identitással való azonosulás. Szakmai példa: a vezetők és a nem vezetők vagy az értékesítők és a technikusok közötti különbségtételt (esetleges ellentétekkel) a vállalati identitással való azonosulás minimalizálja.
- **A harmadik identitásparadoxon az állandóság és a változás kezelése közötti ellentmondásos módozatokra vonatkozik.** A személyes identitás (*én* vagyok *én*) és a kollektív identitás (*mi* vagyunk *mi*) szintén az időtlen állandóság eszméjét jelenti, és nem utal az életidő változására. Ha azonban a szubjektum (*én* vagy *mi*) változik, akkor is megmarad az az érzés, hogy ugyanaz és önmaga marad az időben (az időbeli és strukturális azonosság érzése). Ez a harmadik paradoxon. Az identifikáció fogalmát javasolták az identitásnak az állandóság és a változás, az idealizálás és az

²² Az "Identitás és kirekesztés" című cikkében Tap négy paradoxont javasolt. A különböző közönségekkel vagy kutatókkal folytatott későbbi beszélgetések arra késztetnek bennünket, hogy két további paradoxonnal egészítsük ki ezt (lásd TAP, 2005c, 83. sz., 53-78. o.).

²³ J. P. CODOL, 1979, 1980, 1984; H. WALLON, 1963, 1976; R. ZAZZO, 1980; P. MALRIEU, 1967, 1980, 1996.

önkép pragmatikus átértékelése közötti paradox konstrukciójának jelölésére, a helyzettől és a beszélgetőpartnerektől függően (TAP, 1979).

Szakmai szempontból az identitást az befolyásolja a legerősebben, ha az illető kénytelen megváltozni:

- A személynek meg kell találnia az első munkahelyét: a megszerzett készségeknek megfelelő pozíciót kell keresnie; a vállalatához, a valódi munkához való alkalmazkodással szakmai identitást kell kialakítania; a tanultak pusztán alkalmazásán túl alkalmazkodnia kell a munkakörülményekhez, a munkakapcsolatokhoz; és tudatosítania kell saját maga és szakmája helyét és értékét a munkahelyek és funkciók interaktív láncolatában;
 - A személynek funkciót vagy munkahelyet kell változtatnia: előléptetéssel vagy lefokozással, magasabb vagy alacsonyabb beosztásba sorolással, kihívások elfogadásával vagy a készségek átstrukturálásával, új képzés keresésével;
 - A személy munkanélküli; elvesztette a munkáját, és új állást keres: a megszerzett készségek megkérdőjelezése és a korábbi szakmai orientációval kapcsolatos kétségek; a munka hiányával járó önbecsülés csökkenésének nehéz feldolgozása; erőfeszítés egy új, reális szakmai projekt megszervezésére, amely esetleg új szerzeményeket is magában foglal;
 - A személy nyugdíjba vonul, és ezt a változást pozitív vagy negatív módon éli meg. Ez a nyugdíjba vonulás történhet a korábbi szakmai élettel való szakításban vagy viszonylagos folytonosságban, az átszervezéssel, amelyet a jutalmazás fenntartása és a leértékelés elhagyása diktál.
- **A negyedik paradoxon a Carmel Camilleri (1990) által javasolt, az ontológiai és a pragmatikus²⁴ identitás közötti ellentétre vonatkozik.** Állandó távolság van közöttük, hogy mit gondolunk magunkról (ontológiai felfogás), és hogy miként vagyunk valójában a mindennapi gyakorlatunkban (az öntudatunk és az önmagunkkal kapcsolatos érzéseink pragmatikus variációja, amikor döntünk és cselekszünk). Itt találjuk meg, legalábbis részben, a Carl Rogers (1951) által bemutatott dinamikus önkoncepció elméletben a valós és az ideális én közötti kölcsönhatás fontosságát és összetettségét.
- A személyes és a szakmai identitás közötti kapcsolatot a siker (az életben vagy csak a munkában) idealizált elképzelése közvetíti, amelyet konkrét emberek közvetítenek, akikkel azonosulni lehet, de akiktől az alany "célállapotokat" (Kelman, 1958 szerint), projekteket, viselkedési vagy életstílusokat, gondolkodásmódokat vagy cselekvésmódokat kölcsönöz. (Kelman kifejezése szerint, 1958), projektek, viselkedési vagy életstílusok, gondolkodás- vagy cselekvésmódok. Itt három folyamat lépne kölcsönhatásba egymással:

²⁴ Ezt a szembenállást TAP (2005b) az ontológiai idealizáció és a pragmatikus azonosulás folyamatának fogalmával veszi fel.

1. *Azonosulás egy harmadik féllel*: "Azonosulnom kell valakivel, aki lehetővé teszi számomra a fejlődést";
2. *Aktív azonosulás*: "Szükségem van egy külső *cselekvési modellre*, amellyel azonosulni tudok, vagy amelyet magamévá tudok tenni" (Vannak készségeim? Ha még nincsenek meg, meg tudom-e szerezni őket?).
3. *Idealizáló azonosulás*: "Szükségem van egy *ideálra*, hogy teljes személyiségként konstituáljam magam (globális önmegvalósítás, amely az életprojekthez, a kongruenciához, az élet értelmének megadásához kapcsolódik)".

Ez a három folyamat komplex módon avatkozik be egyrészt a gyakorlatok, cselekvések, másrészt az értékrendszerek, az anticipációs, jelentés- és legitimációs rendszerek közötti artikuláció kognitív és társadalmi dinamikájába, amelyek a megismerés dinamikáját alkotják.

- **Az ötödik paradoxon az identitással kapcsolatos, amely lehet egymás után egydimenziós és többdimenziós.** A kontextustól, a pillanattól vagy a tapasztalati fázistól függően a személy a pszichikai egység vagy a sokféleség erős érzésével élhet. Ezt az egységet vagy sokféleséget pozitívan vagy negatívan lehet megérinteni. Az egység társulhat a nyugalommal vagy az egyesülés okozta veszteségek elszívásával. A sokféleség a nyitások és találkozások pozitív eredménye lehet, amely azon a megértésen alapul, hogy mi gazdagítja a máságot. De az én "széteséséhez" vagy "elfolyósodásához" is vezethet, a koherencia elvesztéséhez, sőt a nem-lét érzéséhez.
- **Végül a hatodik paradoxon az identifikáció (az énkép időbeli és strukturális variációja) és az identifikációk (személyekkel, csoportokkal, értékekkel stb.) közötti összetett artikulációra vonatkozik.** Az identitás többféle identitásból épül fel, de ugyanakkor az alany tudja, hogy ki ő és ki a másik, még identitásválságban is. "Az azonosulás lenne tehát az a folyamat, amely lehetővé teszi a "pszichikus személyek sokaságának" megérintését, és [rajtuk] keresztül az egyének és a tömeg közötti kölcsönös kapcsolatok is egy affektív közösségből konstituálódnak" (LIPIANSKY, TABOADA-LEONETTI, VASQUEZ, 1990, 9. o.).

VIII. Az identitás dinamikája a mai szakmai világban.

Renaud SAINSAULIEU felhívja a figyelmet a munkakapcsolatok univerzumának fontosságára, mint "az egyéni identitások differenciális konstitúciójának" helyére (1977, 335. o.). Szerinte a kollektíva mint a konfrontáció és a küzdelem terepe, de mint a találkozások, győzelmek és kudarcok, kockázatok és felfedezések terepe is az autonómiához, a személyes hatalomhoz való hozzáférés során, amely magában foglalja a felismerést és az önmegerősítést, elengedhetetlen ahhoz, hogy az ember megkülönböztesse magát, és mint más és egyedi személyt képviselje magát. Más szóval, a személyes és szakmai jellemzők összeolvadnak és artikulálódnak egymással a munkahelyi és a nem munkahelyi kapcsolatokban. SAINSAULIEU szerint "nem elég megállapítani, hogy a munkahelyi kapcsolatok hatással lehetnek a mélyen gyökerező személyiségmechanizmusokra, mint például az azonosulás vagy

a differenciálási képesség. Továbbra is meg kell próbálni azonosítani azokat a folyamatokat, amelyek megmagyarázzák ezeket a kapcsolatokat a szociális munka kapcsolatai és a személy minősége között" (*Op. cit.*, 311. o.). Szerinte a társadalmi tehetetlenség identitásvesztéshez vezet (nem csak szakmai), és az identitás újbóli megjelenése attól függ, hogy így vagy úgy, de meg tudunk-e birkózni a (munkahelyi vagy munkahelyen kívüli) kapcsolati vagy szervezeti konfliktusokkal.

Gyakran megfigyelhető, hogy a "munkahelyi" viselkedést összekeverik a "szakmai" tevékenységgel. A gyermekek és a serdülők azonban megtanulnak különbséget tenni a munka és a nem munka jellegű tevékenységek között, és ez a különbségtétel egész életük során fennmarad (szabadidős tevékenységek, szenvedélyek, hobbik stb.). Elmondható tehát, hogy a szakmai identitás és a szakmai tevékenység a munkamagatartásban rejlő tapasztalatokon és elméleteken alapul. Igaz, hogy a személyes identitás a korai években és az elsődleges szocializáció folyamatain keresztül épül fel (BERGER, LUCKMAN, 1966 vagy tr.fr. 1986), de ez a konstrukció magában foglalja a készségek és sikerek elsajátítását a munkamagatartásban. Ezt követően a munka - először az iskolában, majd a munkahelyen - döntő szerepet játszik a tanuló, majd a szakember identitásának strukturálásában. Ez a strukturálás a tapasztalatok és a szakmai útvonalak függvényében többszörös változtatással jár. Ezt úgy jellemezzük, mint ... "egy evolúciós folyamatot [...], amelyet a szakmai pályák alakítanak" (BOUQUET, 2006).

Sainsaulieu hozzájárulásának fontosságát nem elhanyagolva, a jelenlegi társadalmi-szakmai valóság új olvasatát és annak jelentőségét javasoljuk a szakmai identitás építése szempontjából. Itt emlékeztetni kell arra, hogy a jelenlegi gazdasági és társadalmi kontextust továbbra is a súlyos gazdasági válság uralja, amely folyamatosan jelentős átalakulásokat idéz elő a szervezetek irányításában, a munkahelyek kezelésében és a munkaerőpiacon (BOUTINET, 1999; ANTOINE, 1996; DUBAR, 2000; ALMEIDA et alii, 2004; ANTUNES, 2006):

Az uralkodó paradigmát az innováció, az állandó változás és a kiszámíthatatlanság jellemzi (az ezzel szükségszerűen együtt járó bizonytalansággal együtt);

A hatályos társaságok működési rendszerét a : 1. A gazdaság globalizációja; 2. Az információáramlás kiterjedése; 3. Az információs és kommunikációs technológiák folyamatos fejlődése; 4. Az információs és kommunikációs technológiák folyamatos fejlődése. A termelési eszközök és a munkakezelés rugalmasabbá tétele.

Az eszmék szempontjából a "neoliberális diadal korszakát" idézhetjük fel, ahol a szervezetek mai dinamikája a következőkhöz kapcsolódik: 1. a rugalmasság és a versenyképesség követelményei; 2. áthelyezések; 3. vállalatösszevonások; 4. *kiszervezések*; 5. *kiszervezések*. Szerkezetátalakítás és leépítés; 5. Munkahelyi bizonytalanság; 6. Munkahelyi instabilitás/bizonytalanság; 7. a bizonytalanság kezelésének szükségessége.

Ebben az új gazdasági rendben a munkanélküliség veszélyes mértékben növekszik a nemzetgazdaságokban. A munkanélküliség gyakran összefügg a nagy multinacionális vállalatok közötti fúziókkal, gyárbezárásokkal, gyárak és munkahelyek áthelyezésével olyan országokba, ahol olcsóbb a munkaerő (keleti és ázsiai országok), valamint leépítésekkel (pl. Airbus, Alcatel, Pfizer, Bayer AG, Astra Zeneca, Daimler-Chrysler, Ford, Volkswagen,

Hewlett-Packard, többek között²⁵). Jelenleg a modern történelem legsúlyosabb gazdasági válságát éljük át. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) szerint a jelenlegi munkanélküliség világszerte több millió embert érint, ami a teljes globális munkaerő egyharmadának felel meg. M. CSOSSUDOVSKY (2003) szerint ez a globális válság pusztítóbb, mint az 1930-as évek nagy gazdasági világválsága. "A foglalkoztatás válsága egyben a foglalkoztatás szubjektív válsága is, amely egyre több embert arra késztet, hogy elutasítson bármilyen munkát, hogy bármilyen körülmények között beilleszkedjen. A foglalkoztatás válsága mindenekelőtt tartalmi válság, a szakmáknak a szakmák felé történő tömeges mutációjában, ez utóbbiaknak a ma már nehezen azonosítható körvonalakkal rendelkező foglalkozások felé történő mutációjában" (BOUTINET, 1990, 116. o.). Ha az 1960-as évek küzdelmét a társadalmi igazságtalanságok határozták meg, akkor ma a munkanélküliség, a bizonytalan foglalkoztatás és a szakmai karrierök bizonytalansága elleni küzdelem határozza meg. A jelenlegi konfliktus mindenekelőtt a bizonytalansághoz kapcsolódik, a munkahelyeket, sőt a vállalatok túlélését fenyegető többszörös veszélyek megjelenéséhez, olyan veszélyekhez, amelyek körvonalai és okai nem eléggé meghatározottak és ismeretlenek. Minden héten bejelent egy multinacionális vállalat, hogy világszerte létszámleépítést hajt végre, vagy egy gyárat áthelyez egyik országból a másikba. Egy "viszonylag rögzített és mozdulatlan univerzum", egy bürokratikus és rétegzett univerzum helyett (amelyet harminc évvel ezelőtt R. Sainsaulieu idézett fel, 1977), ma egy nem túlságosan rétegzett, kiszámíthatatlan és állandó mutációban lévő univerzummal állunk szemben, amelyben a munkavállalók arra kényszerülnek, hogy egymással versenyezzenek a meglévő munkahelyekért. Ebben az összefüggésben tehát a munka és a munkában való önmaga új ábrázolása jelenik meg, amely az önmenedzselés kihívásával jár együtt: "A dolgozó népességnek és a tudásmunkások többségének tehát egyre inkább önmagát kell menedzselnie... És meg kell tanulniuk, hogyan fejlesszék önmagukat" (DRUCKER, 1999). Így egy új karrier perspektíva épül fel;

- A munkavállalók egy olyan keretrendszerrel szembesülnek, amely a bizonytalanságon, a mélyreható és nem megnyugtató változásokon alapul. A vállalatok ugyanakkor a humán tőkébe is be akarnak fektetni;
- Ez a kontextus új karrierperspektívát, valamint a munka és a munkával töltött élet újfajta bemutatását (vállalatok közötti mobilitás, mobilitás a munka típusában) szervezi;
- Az átmenet egy olyan keretrendszerből, ahol a vállalat ténylegesen irányította legértékesebb szakembereinek karrierjét, egy olyan keretrendszerbe, ahol ugyanezek a szakemberek maguk veszik kezükbe saját foglalkoztathatóságuk irányítását.

Igaz, hogy a "szakmai és vezetői személyzet" igen heterogén csoportja ma még viszonylag kiváltságos helyzetben van, még akkor is, ha többféle, számukra előnyös és hátrányos jelenség is érinti:

²⁵ Lásd a 2007. március 8-i 731. számú *Visão-t*, 78. o. és azt követően.

- Az oktatás demokratizálódásának köszönhetően megsokszorozódtak, ugyanakkor relatív leértékelődtek;
- Képzésük továbbra is nagyon általános maradt (matematika, fizika, technika), és inkább a főbb funkciókhoz, mintsem konkrét szakmákhoz rendelték őket;
- A fő funkciók közötti mobilitásuk, különösen a szupervezetői funkciókra való felkészítésük érdekében;
- Mindennek ellenére új területek létrehozása: humánerőforrás-menedzsment, marketing, pénzügy;
- A parancsnoki lánc meghosszabbítása, amely a mérnököket szupertechnikusokká teszi, akiket felülről jövő utasításoknak vetnek alá;
- A pályafutás hosszának lerövidítése a hatvan év felettiek elengedésével;
- A technikusok elszaporodása, akik elszegényítik a menedzserek funkcióját, és akiket maguk is úgy tekintenek, mint akiknek szakmájuk van. Nagyon nagy munkaerőpiacuk, köszönhetően a diplomáiknak, a képességeiknek, a hálózataiknak, a jó fizetéseknek, amelyek lehetővé teszik a saját munkahelyeikbe való befektetést, a jó fizetéseknek köszönhetően, hogy saját munkahelyeket teremtsenek (különösen a tanácsadás területén). Ez azonban nem akadályozza meg a munkanélküliségüket. Végül, még ha a szakmai és vezető beosztású alkalmazottak el is veszítenek bizonyos előnyöket (havi fizetés, fizetett szabadság), "szakmai identitásuk" mégis kevésbé van veszélyben, mint a többi munkavállalóé.

Az alkalmazottak, a vezetők, a technikusok és a munkavállalók előtt álló kihívás ma a bizonytalansággal és a változásokkal való megbirkózás szükségességéhez kapcsolódik. Ezzel a valósággal szembesülve mozgósítaniuk kell személyes erőforrásaikat, és ezzel egyidejűleg meg kell sokszorozniuk a szétesőben lévő társadalmi és szakmai kötelékek helyreállításának, valamint a szolidaritás és a kreativitás kimutatásának eszközeit, különösen a kizárólag a termelési eredményekre összpontosító vezetés nyomása alatt.

Az 1960-as években a szakmai identitásnak nagyon erős kollektív dimenziója volt, ma azonban a tendencia mélyen individualista.²⁶ Ebben a kiszámíthatatlan kontextusban a kompetencia fogalma központi szerepet kap a siker elsajátításában és a szakmai fejlődésben. A hozzáértés azt jelenti, hogy az illető képzett és képes megfelelni a szakmai korlátok által támasztott követelményeknek. A saját karrier menedzselésének és a saját foglalkoztathatóság biztosításának felelőssége ezután a szak- és középvezetőkre hárulna. Amit a múltban a

²⁶ Bár a szak- és középvezetők kollektívan "tárgyalták" meg státuszukat, igaz, hogy mindig is nagyon individualisták voltak, és elutasították a munkaerő-gazdálkodás "eszközeit" (például a Hay-rendszert). Másrészt ők voltak azok, akik a többi alkalmazottal szemben individualizáló politikát akartak és alkalmaztak. Az individualizmus mint ideológia azonban nem tévesztendő össze az individuáció folyamatával, amely minden társadalmi szereplőt érint, természetesen az eseményekkel, helyzetekkel és a termelés hatékonyságának nyomásával összefüggésben.

vállalatok végeztek, azt most az egyes szak- és irányítószervezeteknek kell elvégezniük. Kétségtelenül ezt mondják ma a vállalatok. A gazdasági és pénzügyi válság, valamint a szak- és középvezetők körében a munkanélküliség tömeges növekedése azonban megakadályozza őket abban, hogy ezt az "önmenedzselést" megvalósítsák. A többi munkavállaló esetében tudjuk, hogy milyen nehézségekbe ütközik a képesítések elismerése, függetlenül attól, hogy milyen szintűek. A saját foglalkoztathatóság irányításának képessége így aláássa a foglalkoztathatóságot.

IX. A szakmai identitások rendszere és az azt szervező folyamatok.

A szakmai identitás, mint rendszer, több folyamaton keresztül fejlődik:

- Az önkéntes beiratkozást feltételező **tagság** a társadalmi-szakmai csoporthoz való hozzáférés folyamatát jelenti a társadalmi kapcsolaton keresztül, és elősegíti a hovatartozás és a társadalmi elismerés érzésének kialakulását és fenntartását. Az identitás építése, mint az azonosulás folyamata, a hovatartozás és a kapcsolat folyamata (DUBAR, 2002). A szakember számára például szakmai identitásának fejlesztése azt jelenti, hogy csatlakozik egy referenciacsoporthoz és megerősíti a tagságát, ami befolyásolja "intuitív tudását" (SAPIR, 1967), ami arra készteti, hogy "másokkal együtt kezdjen gondolkodni" (HALBWACHS, 1950), és ami kedvez a "közös szimbolikus kód megosztásának, amely a tagok közötti kapcsolat alapját képezi" (PERCHERON, 1974, 32. o.).
- A **viselkedés átszervezése** ezért folyamatosan szükséges, ami az én mint szakember reprezentációjának átalakítási folyamatával jár együtt. A vezetők szakmai identitásának felépítése a "szakmai világ" reprezentációjának kialakításával és "azon különböző csoportok értékeinek elsajátításával jár együtt, amelyekkel kapcsolatba lép" (PERCHERON, 1974, 26. o.). Az értékeknek ez a képviselése és integrációja tükröződik a szakmai magatartásban és döntésekben, amelyek egy "társadalmi-szakmai kategóriához" kapcsolódnak.
- A **minősítés** (a képesítés megadása és a kompetencia elismerése) magában foglalja a képesítés megszerzését lehetővé tevő képzés megszerzésének folyamatát (kompetenciák elsajátítása), valamint a saját kompetenciák értékének és az ezekből fakadó önértékelésnek az értékelését. "A tipikus identitáskonfigurációk a munka területén absztrakt módon egy ideális szakmai életrajz kiváltságos "pillanataihoz" köthetők: az identitásépítés pillanata, amely hagyományosan a szakmai alapképzésnek felel meg [...], az identitás *megszilárdításának* pillanata, amely a kereskedelmi csatornába való beilleszkedéshez és a képesítés fokozatos megszerzéséhez kapcsolódik [...], az identitás *elismerésének* pillanata, amelyet a vállalati csatornában való felelősségvállalás tesz lehetővé [...], az identitás *előregedésének* pillanata és a nyugdíjba vonulás fokozatos átmenete" (DUBAR, 2002, p. 238).

A *minősítő identitás* a szakmai identitást strukturáló tudáshoz is kapcsolódik, mivel a minősítés alapja a tudás, a képzés és a tapasztalat révén megszerzett tudás. A *tanult ismeretek* elméleti ismeretekhez, technikai információkhoz, a szakember képzéséhez

nélkülözhetetlen elméleti ismeretekhez kapcsolódnak. A *konstruált tudás a gyakorlatban* elsajátított és kipróbált ismeretek gyakorlati alkalmazásából származik. Az elmélet, a gyakorlat és a tapasztalatok személyes feldolgozása közötti szintézisre épülő *integrált tudás* személyes kompetenciák, azaz az önismeret összetevőinek kialakulását eredményezi, amelyek különböző gyakorlatokban valósulnak meg, amelyek ettől kezdve kreatívvá válnak, és nem csak ismétlődővé.

A *kompetenciák* egy olyan alrendszer alkotnak, amely transzverzálisnak mondható, mindig jelen van és kapcsolatban áll a többi alrendszerrel. Ez a szakmai identitás megkülönböztető és felértékelő eleme, de szorosan kapcsolódik azokhoz a szakmai kihívásokhoz és kritikus helyzetekhez, amelyekkel az alany szembesül és amelyekkel szembe kell néznie. "A kompetenciákon keresztül elemzik ma már a szakmai tevékenységet, ami a kompetenciákat a munkahelyi hatékonyság mérésének eszközévé teszi, és milyen módon befolyásolják az egyének saját tevékenységükről alkotott reprezentációit is. [...]. A kompetencia a munkához való viszony mélyreható változásának vektora is. Ebben a tekintetben beszélhetünk a "kompetenciák logikájáról", amelyet működés közben látunk, amikor az eredmények értékelését, a mobilitási kritériumok egyéniesítését és a fokozott felelősségvállalást ötvözi, és amely ezzel azt állítja, hogy átveszi a "képesítés logikáját", amelynek középpontjában a megszerzett tudás folyamatának elismerése (képzés, diploma, tapasztalat) és a besorolási kritériumok megszervezése áll." (NALLET, EVEQUOZ, 2000, 78. o.).

- **Az átmenet**, mint változás és fejlődés folyamata, a társadalmi-szakmai referenciacsoport kompetenciáinak elsajátításához kapcsolódik, de a változás fázisainak kezelésével, a helyzetek, a stressz és a változás ezen fázisaihoz kapcsolódó attitűdök szabályozásával is. Ez egy olyan folyamat, amely a szakember (személyes története, képzési útja és önreprezentációja) és a társadalmi-szakmai kontextus valósága közötti találkozásból épül fel, ahol arra hivatott, hogy emberekkel, csoportokkal, intézményekben, projekteket támogatva, kihívásokkal szembenézve stb. interakcióba lépjen.
- **Az értékelés** a kompetencia érzékelését és a saját értékek személyes elismerését (önbecsülés) tükrözi. A felértékelődés egy olyan folyamat, amely két vektort foglal magában, amelyek egyszerre fejlődnek. Egyrészt a képesítések (kompetenciák) formatív és fejlődési útja, önmagunk és tudásunk értékének (*saját magunk és mások általi*) elismerésével, a hovatartozással és a szakmai útvonalba való beilleszkedés érzésével (affiliáció). Másrészt az önbecsülés strukturálása és a saját szakmai érték belső reprezentációja, ami a szakmai útvonal kihívásaival való szembenézés képességében (*megküzdési* stratégia), a kockázatvállalás képességében és a mindennapi szakmai helyzetekre való minőségi és szigorú reagálásban nyilvánul meg. Természetesen a "kihívásokra" való hivatkozásnak ideológiai felhangja is lehet, amikor a vállalatban belüli kiszámíthatatlan események vagy kockázatos döntések igazolására használják. Ugyanakkor köze van az önmaga meghaladásának és az önértékelésnek a kockázattal szembeni stratégiájához is, amely a család társadalmi státuszától függetlenül a gyermekek és a fiatalok, illetve a sportolók körében minden

életkorban kialakul. Ezen a ponton három stratégia létezését figyelhetjük meg, amelyek a körülményektől és a helyzetektől függően különböző mértékben vannak jelen mindannyiunkban: az *önmagunk meghaladásának hősiességi stratégiája* (Egy bátor szívvel semmi sem lehetetlen!), a külső determinizmusok *dramai stratégiája*: társadalmi és kulturális (származásomtól függően bizonyos ajtók mindig zárva lesznek előttem) és Amartya ²⁷*Sen képességeinek stratégiája*, amelyben szabadságunk (pozitív és negatív²⁸) a viselkedésünkkel artikulálódik. Sen "képessége" azzal a szabadsággal társul, hogy a színész úgy élhet, ahogyan akar. Nem a rendelkezésére álló javak a fontosak, hanem az, ahogyan ezek a javak lehetővé teszik számára, hogy *kiteljesedjen, hogy megvalósítsa az általa választott élettervet*. Sen az *Isaiah Berlin* (1969) által javasolt és *Ronald Dworkin* (1995) által átdolgozott *pozitív és negatív szabadság elméletére* támaszkodik. A *pozitív szabadság* azt jelenti, amit egy személy, mindent figyelembe véve, képes elérni, el tud érni, függetlenül a mások, különösen az intézmények által előírt korlátoktól. A pozitív szabadságban Sen-t a jogok érdeklik, és az a képesség, hogy ezeket valódi erőforrásokká alakítsa át. A *negatív szabadság* csak - de ez is fontos (!) - az állam, az intézmények, csoportok vagy más emberek részéről érkező korlátozások hiányának felel meg. Ezt a (negatív) szabadságot az embertelen munkakörülményektől vagy az elidegenítő (egyéni vagy kollektív) életkörülményektől való mentességgel lehetne összekapcsolni.

X. A szakmai identitás dimenziói.

A szakmai identitás, mint minden identitásrendszer, három dimenziót foglal magában:

- **Minősítő identitás**, amely magában foglalja a minősítést és az elismerést. A képesítés a kompetenciák megszerzéséhez, de a képességek²⁹ elismeréséhez is kapcsolódik. Az elismerés a kompetencia mások és saját magunk általi megítéléséhez kapcsolódik (önértékelés). Az identitás a kompetenciafejlesztés személyes útjához, a képzés és a kompetenciák elismerésének pályájához, valamint a teljes karrierépítéshez is kapcsolódik, amely tükrözi a szervezet általi elismerést. A munkavállalók általában, és különösen a fiatalabbak komolyan befektetnek szakmai identitásuknak ebbe a dimenziójába. Egy megkérdezett fiatal vezető a következőket mondta: "Ebben a szakaszban, a karrierem kezdetén az a fontos számomra, hogy mit tanulhatok, az új ismeretek, az új tapasztalatok és az ezekhez kapcsolódó kihívások tekintetében. Az 1500 eurós havi kereset egy olyan munkával, amely nem túl érdekes és az új ismeretek szempontjából nem jelent nagy kihívást, és az 1000 eurós havi kereset egy olyan érdekes munkával, amelyben sokat tanulhatok,

²⁷ Sen, A. *Az egyenlőtlenség újragondolása*. Párizs, Seuil, 1992. Sen, A. *Identitás és erőszak*, Párizs, O. Jacob, 2006. Tekintettel arra, ahogyan Sen a "képesség" kifejezést definiálja, az nem fordítható le sem kapacitásként, sem kompetenciaként. Paul Ricoeur és más fordítókhoz hasonlóan ezért mi is "képességeknek" fordítjuk.

²⁹ Ricoeur átvette Amartya Sen képességelméletét a P. *Les parcours de reconnaissance*, Paris, Stock, A "képesség felismerése" (a "képességgel" összekapcsolva) kifejezést 2004. használja.

új ismereteket szerezhettek és új felelősséget vállalhatnak, a második hipotézist részesítem előnyben. Az új készségek és az új integrált tudás fejlesztése önmagában is befektetésnek tekinthető, amely növeli és gyarapítja a szakember képzettségét és tudástőkéjét.

- **A kategorikus identitás** magában foglalja a valahová tartozás érzését, a vállalat vagy a szakmai csoport által elvárt viselkedés, attitűdök vagy reprezentációk összhangját. Az általánosabb kategóriákhoz (menedzserek stb.) való tartozás elismerésének érzésével jár együtt. A szakmai identitás a hovatartozás kategóriájának gondolatával is összefügg (DUBAR, 2000), és gyakran az INSEE által kialakított társadalmi-szakmai kategóriával. A kategória egy bizonyos számú egyén életének tipikus aspektusait foglalja össze, akiknek van valami közös, amit Emile Durkheim "a cselekvés, az érzés és az ítélkezés módjának" nevezett.
- **Az integratív identitás** egy kognitív és egy érzelmi konstrukció, amely egyesíti a hovatartozást (az a folyamat, amelynek során a személy beiratkozik és részt vesz társadalmi-szakmai csoportja tevékenységeiben) és az integrációt (az integratív építés és a társadalmi-szakmai vagy közösségi csoportban való részvétel mechanizmusai).

Ezek a dimenziók szorosan kapcsolódnak a társadalmi-szakmai sikerhez, ami viszont az intrapszichés és interperszonális értékeléshez (önbecsülés), valamint a védekező (védekező mechanizmusok) és az alkalmazkodó (*megküzdési*) mechanizmusokhoz.

XI. Identitás és a személyes és szakmai siker modelljei.

Minden ember arra törekszik, hogy elérje azt, ami fontos számára. Azonban nem minden törekvés valósul meg automatikusan. Az a folyamat, amelynek során egy személy kompetenssé válik, az önértékeléshez³⁰ és a külső értékeléshez kapcsolódik. A *visszajelzések* alapján az egyén reagál arra, ahogyan mások megítélik őt, és felülvizsgálja saját értékeléseit; ezután azonosítja gyengeségeit és erősségeit. A gyengeségek erősséggé válnak az önfejlesztés, a tanulás és az önkorrekción próbálkozások és hibák révén. A siker³¹ azonban nemcsak a kompetencia érzéséhez kapcsolódik; a siker az érzékelt érték (önbecsülés), a felelősséggel járó érzékelt kihívás (összetettség) (a feladatok jellege és összetettsége), a készségek (tudás, know-how, interperszonális készségek), a *megküzdés* és a rugalmasság szintéziséből adódik. Ez a szintézis kiegészül a saját karrier irányításának megbecsülésével és gyakorlati kérdéseivel. Ezek a folyamatok azonban nem függetlenek a körülményektől és a munkakörülményektől, amelyek súlyos egészségügyi problémákat okozhatnak, és néha akár öngyilkossághoz is vezethetnek.

³⁰ Egyes, kevésbé képzett népességcsoportok nehezen tudnak egy lépést hátrébb lépni önmaguktól, és ezért nem tudják hatékonyan használni önértékelési képességeiket.

³¹ A siker nyilvánvalóan a gazdasági és társadalmi környezet függvénye, valamint a célokat kitűző, gyakran önkényes kritériumok alapján eljáró személyek kompetenciájától.

Dubar (2000) úgy véli, hogy az egyén, többek között szakmai tevékenysége során is, idealizált személyekkel vagy karakterekkel (hősökkel, bölcsekkel stb.) azonosul. A jelenlegi kontextusban felmerül a kérdés, hogy "mely hősökkel, mely referenciamodellekkel azonosulnak a különböző szakemberek?". A siker és a szakmai teljesítmény reprezentációja egyéni mentális konstrukció, kollektív hatásokkal és kölcsönhatásokkal. Ebben a konstrukcióban az egyén figyelembe veszi az igényeit, személyes projektjeit, oktatási referenciáit, képesítéseit és azt a kultúrát, amelyben személyiségként fejlődött. Ennek a mentális konstrukciónak vannak olyan jellemzői, amelyek szorosan kapcsolódnak önmagunk, mint szakember reprezentációjához egy adott kontextusban, egy adott társadalmi valóságban (vállalat, gazdaság, globalizáció, versenyképességi követelmények, a foglalkoztatás instabilitása vagy bizonytalansága). A bizonytalanság és az igények (funkció, felelősség) kezelésének szükségessége közvetlenül kapcsolódik azokhoz a készségekhez, amelyeket az alany már elsajátított, vagy amelyeket gyorsan kell fejlesztenie.

A személyes és szakmai siker modelljének felvetése megkérdőjelezhetőnek és kockázatosnak tűnhet. Kritizálható, hogy az idealizálási és normatív legitimációs folyamat része, amely valószínűleg eltávolítja a társadalmi szereplőt a cselekvés valós szükségleteitől. Kimutatható azonban, hogy ez az idealizálási folyamat különböző mértékben minden társadalmi szereplőnél működik, különböző érték- és hitrendszerekre (vallási, politikai, filozófiai stb.) támaszkodva. Ráadásul ez a folyamat kölcsönhatásba lép a pragmatikus megvalósítások fordított dinamikájával. A mindennapi életben a gyakorlatok *idealizálása* és az ideálok gyakorlása között folyamatos az oda-vissza mozgás, a projektek, az álmok, a megvalósítás feszültségei révén. A társadalmi szereplő továbbá *alkalmazkodó (bio-pszicho-szociális) viselkedési formákat* alkalmaz, amelyek arra készíthetők, hogy megváltoztassa viselkedését, referenciaértékeit és azt a reprezentációt, amelyet egy adott szituációban magáról alkot. Ezek a viselkedések azonban, amelyek lehetővé teszik számára, hogy felvegye az előírt és társadalmilag elvárt identitásokat, a belső és külső értékelés és *elismerés* ugyancsak meghatározó igényével ütköznek.

Ez a négy folyamat (*idealizáció, megvalósítás, adaptáció és elismerés*) nagy szerepet játszik a szakmai identitás, valamint a személyes identitás kialakításában és fenntartásában.

Következtetés

E sorok írásakor az AFP tudósítása szerint "a Nanterre-i Társadalombiztosítási Bíróság (TASS) most ítélte el a Renault-t "megbocsáthatatlan hiba" miatt Antonio B., egy 39 éves informatikus öngyilkosságában, aki 2006. október 20-án levetette magát a Renault Technocentre Guyancourt-ban (Yvelines) található főépületének 5. emeletéről. A családja úgy vélte, hogy a Renault nem tartotta be a biztonsági kötelezettségeit, és hogy a szakmai stressz, amelynek a munkavállaló ki volt téve, közvetlenül hozzájárult a tettehez.

B. asszony, Antonio B. özvegye azt mondta: "Nagy megkönnyebbülés, nagy elégtétel több mint három évnyi harc után. Végre igazságot szolgáltatottak a férjemnek. Elismerik, hogy mit szenvedett, mit kellett elviselnie a Renault miatt. Remélem, hogy ez erős jelzés lesz minden olyan vállalat számára, amely mindent feláldoz a nyereségesség oltárán, és a munkavállalók számára, hogy tudják, az igazság az ő oldalukon áll. Nem csak az ilyen esetek kapnak

médiavisszhangot, mindenhol vannak emberek, akik összeomlanak. Ez egy erős üzenet, hogy azt mondjuk nekik: "emeljétek fel a fejeteket".

Rachel S., a család ügyvédje a maga részéről azt mondta. "Remélem, hogy végre elfogadják, hogy az embereket kell visszahelyezni minden döntés középpontjába. Ez azt jelenti, hogy fel kell hagynunk azzal, hogy az emberek sebezhetőségére hivatkozva magyarázzuk tetteiket.

"Aszerint, hogy erős vagy nyomorult vagy-e, a bírósági ítéletek fehérré vagy feketévé tesznek" - írta La Fontaine "Les animaux malades de la peste" című művében. Szerencsére ez nem mindig igaz. A TASZSZ döntése tisztelettel adózik az igazságosság előtt, de azt is megerősíti, hogy az igazságtalanságot vissza kell utasítani, bárhonnan is származzon. Max GALLO már mondta a *L'oiseau des origines* (Párizs, Laffont, 1974) című regényében: "Mindig az elutasítás az, ami megszül minket. Tovább akartam menni az elutasításban, mert rájöttem, hogy ez önmagunk és a másik meghódítása" (1974). Alain TOURAINE is megerősítette az ellenállás fontosságát a társadalmi mozgalmakban és azokon keresztül: "A visszautasítás, az ellenállás gesztusa az, ami megteremti a szubjektumot" (1993). Az a tény, hogy az identitás az ellentéteken keresztül érvényesülhet, érdekes, legalábbis annyiban, hogy a színészek megvannak az eszközei, hogy kontrollálni tudja érzelmeit és szorongásait, ahol konfliktusait megélheti anélkül, hogy tönkretenné önmagát, ahol értelmet adhat *állításainak* anélkül, hogy erőszakban veszítené el magát, ami nem mindig könnyű a szélsőséges kényszerhelyzetekben.

Itt találjuk azt a módot, ahogyan George H. MEAD (1934, ford. 2006), a szimbolikus konstruktivizmus atyja, a (spontán) "én" és az "ének" (a társadalmi identitásokhoz közeli konvencionális formák) közötti ellentétet idézi fel: "Bizonyos területeken az egyén képes érvényesülni. Bizonyos jogokat (bizonyos) korlátok között ismernek el. Amikor azonban a feszültség túl nagy lesz, ezeket a határokat már nem tartják be, és az egyén erőszakos módon érvényesíti magát" (*Op.cit.* 269. o.). Hozzátehetnénk, hogy az erőszak irányulhat mások ellen, de önmagunk ellen is. Természetesen lehet az igazságtalanság, a megvetés, a méltóságunk mások általi megtagadása stb. elleni lázadás eredménye, de társulhat az áldozattá válás érzésével is. De társulhat az önfölény érzésével is, amelyet az a tény legitimál, hogy valaki egy állítólag felsőbbrendű csoporthoz tartozik (rasszizmus, szexizmus stb.). De amikor ez a felsőbbrendűségi érzés, ez a megerősítés utáni vágy a csoporton belül "funkcionális kifejezést talál, akkor teljesen törvényessé válik". Ez az erő tesz minket hatékonyá. Az a kíváncsi, hogy teljes eredetiségében érvényesülni tudjunk" (*Op.cit.* 267. o.). Axel HONNETH viszont egyetért MEAD-dal, amikor arról beszél, hogy "az egyéniség potenciálja a jogilag garantált szabadságterek növekedésével szabadul fel" (*The struggle for recognition*, 2008, 102). Mellékesen jegyezzük meg a különbséget Paul RICOEUR legújabb könyvének címevel: *Parcours de la reconnaissance* (2004). Honneth Hegelnek a felismerésért folytatott küzdelem elméletére támaszkodik (*A szellem fenomenológiája*, 1807, legújabb francia fordítás, 2006), míg Ricoeur a felismerés többféle jelentését bontja ki.

SAINSAULIEU³² a Mester és rabszolga hegeli dialektikájára is támaszkodik a munkások identitásdinamikájának megértéséhez és magyarázatához. Hegel szerint a tárgy iránti vágy az, ami megalapozza az én felismeréséhez vezető dialektika kezdetét. A vágynak a dolog felé irányuló mozgása során a szubjektum találkozik egy másik szubjektum versengő vágyával. Ekkor két abszolút vágy közötti "élethalálharc" zajlik. Ahhoz, hogy elismerjék, el kell felejtünk saját elismerési vágyunkat, hogy elfogadjuk a másikat. Sainsaulieu ezt a modellt arra használja, hogy megmutassa, hogy az egyéni identitás konstitúciója mélyen beágyazódik a társadalmi (beleértve a szakmai) kapcsolatokba. Azáltal, hogy a szubjektum győztesként kerül ki ebből a harcból, felismerhetővé válik (és felismeri önmagát), azáltal, hogy megszerzi a hatalom azon eszközeit, amelyek lehetővé teszik számára, hogy megszabaduljon az elidegenítő pozíciókból. "Az önmaga lenni hatalmának egész szociológiáját lehetne így kifejleszteni, hogy jobban megértsük az identitások alakításának társadalmi körülményeit" (1977, 327. o.).

Ezzel szemben Paul Ricoeur számára a konfliktus leküzdéséhez szükséges szembenézés szükségessége minimálisra csökken, a cselekvés, a racionális képesség és a többszörös felismerés közötti kapcsolat javára. Szerinte az identitásom felismerése önmagam vagy mások által egy (nyelvi, filozófiai vagy pszichológiai) út mentén vizsgálható. Az elismerés különböző jelentéseinek sorrendjét javasolja: *az elismeréstől mint azonosítástól* (felismerek valamit vagy valakit, az identitását) a *hálaként való elismerésen át* (hálás vagyok azért, ahogyan befogadtak, értéket adok vagy kapok stb.), *az önfelismerésen keresztül* (identitáskonstrukció vagy -rekonstrukció, képességek³³ kisajátítása) a kölcsönös *interszubjektív elismerésig* (szeretet, jog és társadalmi megbecsülés)³⁴.

Ennek ellenére a fő probléma az individuáció³⁵ és az individualizmus közötti keveredés, amelyet a liberális kapitalizmus visszahozott, és amely Alain EHRENBURG (1998) kifejezése szerint "önfáradtságot" generál, és a depresszió az intézményi vagy kapcsolati kényszerek következtében, az önmegvalósítás általános (ideológiává vált) nyomásának hatásaként jelentkezik. A munkahelyi egészség és a siker ideológiájának korlátai közötti kapcsolatot láthatjuk például Axel Honneth³⁶ "Kapitalizmus és önmegvalósítás: az individuáció paradoxonai" című elemzésében. Simmel (1983) nyomán említi, hogy az individuáció fogalma négy különböző jelenségre vonatkozik: 1. a személyes életutak individualizálódása; 2. a szereplők növekvő elszigetelődése (a megvetés vagy közömbösség társadalmában); 3. a reflexió képességének növekedése; 4. az individuáció fogalma. A nagyobb hitelesség megerősítése (2006, 308. o.).

Láthatjuk tehát, hogy az individuáció, amely általában a szubjektívációval, az egyén szingularizációjával és személyes identitásának felépítésével jár együtt, folyamatosan ellentmondásos identifikációkból táplálkozik, amelyeket kezdetben a tapasztalatok

³² Sainsaulieu (1977) lásd az egész 8. fejezetet (Kollektív identitások és önmegismerés a munkahelyen, 302-343. o.), de különösen "Az önmegismerés hegeli sémájának újraolvasása", 319. o. és azt követően,

³³ Ricoeur ugyanis Amartya Sen munkásságára támaszkodik, ahogy mi is ezt tesszük itt, figyelembe véve a "képességek" elméletét.

³⁴ Ricoeur kifejezetten Honneth-től kölcsönzi ezt a trilógiát (2004, 295. o.).

³⁶ Honneth, 2006, pp. 305 - 323.

optimalizálása érdekében vállalnak, de amelyeket a szubjektumnak aztán el kell hagynia, hogy továbbra is önmagát érezze, vagy hogy újraindítsion egy olyan projektet, amely arra kötelezi, hogy átalakuljon, hogy mássá váljon.

A jelenlegi válsághelyzetben, amely valószínűleg elhúzódni fog, "nem elégedhetünk meg egy olyan manicheista diskurzussal, amelyben a "rosszfiúk" mindent megtesznek a jólét monopolizálásáért, a "jófiúk" pedig szisztematikusan megfosztják őket; vagy amelyben a "lusta, züllött gazemberek" csak azt kapják, amit megérdemelnek, a "bátor munkások" pedig jutalmat kapnak erőfeszítéseikért" (Vincent de GAULEJAC és Isabel TABOADA-LEONETTI, 1994, 112. o.). Ezért fontos, hogy némi távolságot tartsunk a megbélyegző vélemények hangoztatásától. Láttuk, hogy az identitási folyamatokba folyamatosan paradox, de szükséges ellentmondások hatolnak be, amelyek életmódunkat irányítják.³⁷

Bibliográfia.

ALMEIDA, P., Rebelo, G., *A era da competência, um novo paradigma para a Gestão de Recursos Humanos e Direito do Trabalho* Lisboa, Editora RH, 2004,

ANTOINE, J. *Valeurs de Société et Stratégies des Entreprises*, Paris, Presse Universitaire de France, 1996,

ANTUNES, S., Personalidade e sucesso profissional, in *Emprego e Carreiras* suplemento do Semanário Expresso, Novembro, Lisboa, 2006, (p.8-9), 2006,

BEAUVOIS Jean-Léon. *La Psychologie quotidienne*. Párizs, Presses Universitaires de France, 1984,

BELLIER Suzanne *Le savoir-être dans l'entreprise. Utilité en gestion des ressources humaines*; Párizs, Vuibert, 2004,

BERGER Peter, LUCKMANN Thomas - *The Social Construction of Reality*; London, Doubleday, 1966; *La construction sociale de la réalité*; Paris, Méridiens Klincksieck, 1986,

,
BERLIN, Isaiah *Four essays on liberty*, 2. kiadás, London, Oxford University Press, 1969,

BETTELHEIM, Bruno - "Egyéni és tömeges viselkedés extrém helyzetekben. *Journal of Abnormal and social Psychology*, 38, pp. 417-452,

BETTELHEIM, Bruno - *Túlélés*, Párizs, Laffont, 1979,

BOUQUET Brigitte - "Szakmai identitás"; in BARREYRE J.-Y., BOUQUET B. (Rendezők) - *Nouveau dictionnaire critique d'action sociale*; Paris, Bayard, 2006,

BOUTINET Jean-Pierre *L'anthropologie du projet*, Paris PUF, 1990,

³⁷ Honneth szerint Anthony GIDDENS (1987) alapján egy ellentmondás akkor paradox, ha egy szándék szándék szándékos megvalósítása révén a szándék megvalósulásának valószínűsége ténylegesen csökken (2006, 286-287. o.).

- BRUNER Jérôme S., TAGIURI, Renato Az emberek érzékelése, in G. Lindzey (szerk.), *Handbook of social psychology*, vol. 2, Cambridge, Addison Wesley, 1954. Pp. 634-654,
- CAMILLERI Carmel, KASTERSZTEIN Joseph, LIPIANSKY Edmond-Marc, MALEWSKA-PEYRE Hanna, TABOADA-LEONETTI Isabelle és VASQUEZ Ana *Stratégies identitaires* ; Paris, PUF, 1990a, 232 p. (Coll. Psychologie d'aujourd'hui),
- CAMILLERI Carmel " Identité et gestion de la disparité culturelle : essai d'une typologie " in CAMILLERI Carmel, KASTERSZTEIN Joseph, LIPIANSKY Edmond-Marc, MALEWSKA-PEYRE Hanna, TABOADA-LEONETTI Isabelle et VASQUEZ Ana *Stratégies identitaires* ; Paris, PUF, 1990a, 232 p. (Coll. Psychologie d'aujourd'hui). 1990b, 85-110. o,
- CASTEL Robert - "De l'indigence à l'exclusion : la désaffiliation"; in DONZELOT Jacques - *Face à l'exclusion. Le modèle français*; Párizs, Editions Esprit, 1991,
- CAUSER, Jean-Yves, DURAND Jean Pierre & William GASPARINI *Les identités au travail. Analyse et controverses*. Toulouse, Octares, 2009,
- CHEVRIER J., FORTIN G., LEBLANC R., THEBERGE M. - "La construction du style d'apprentissage"; in *Éducation et francophonie. Revue scientifique virtuelle*, 2000, XXVIII (1) (Vö. az interneten: <http://www.acelf.ca/revue>),
- CHOSSUDOVSKY M. - *A Globalização da Pobreza e a Nova Ordem Mundial*; Lisboa, Editorial Caminho, 2003,
- CLOUTIER Richard, GOSSELIN Pierre, TAP Pierre - *Psychologie de l'enfant* ; 2e édition, Montréal, Gaëtan Morin Éditeur, 2005,
- CODOL Jean-Pierre - *Hasonló és különbség. Recherche sur la quête de la similitude et de la différence sociale* ; Aix-en-Provence, Université de Provence, 1979 (Thèse d'Etat),
- CODOL Jean-Pierre - " La quête de la similitude et de la différenciation sociale. Une approche cognitive du sentiment d'identité"; in TAP Pierre - *Identité individuelle et personnalisation*; Toulouse, Privat, 1980, pp. 162-181,
- CODOL Jean-Pierre - "Társadalmi differenciálódás és nem-differenciálódás"; in TAJFEL H. (Dir.) - *The Social Dimension*; Cambridge/Paris, Cambridge University Press/Maison des Sciences de l'Homme, 1984,
- CRENNER Emmanuelle " Être retraité : quelle identité après le travail ? *Économie et statistique*, n° 393 - 394, 2006, pp. 41 - 60,
- DESROSIERES Alain, GOY A., THEVENOT Laurent - "L'identité sociale dans le travail statistique. La nouvelle nomenclature des professions et catégories socioprofessionnelles"; in *Économie et Statistique*, n° 152, February 1983, pp. 55-81,

- DORON Roland és PAROT Françoise *Dictionnaire de Psychologie*, Paris, PUF, 1990,
- DRUCKER Peter - *Management Challenges for the 21st Century*; New York, Harper Collins Publishers Inc, 1999,
- DUBAR Claude - *La socialisation* ; Párizs, Armand Colin, 1991 ; 2. kiadás, 2002,
- DUBAR Claude - *La crise des identités. L'interprétation d'une mutation* ; Paris, PUF, 2000,
- DWORKIN, Ronald A *jogok komolyan vétele*. Párizs, PUF, 1995,
- EHRENBERG Alain - *La fatigue d'être soi, Dépression et Société* Paris, Odile Jacob, 1998,
- ERIKSON Erik H. - *Childhood and society*; York, Norton, 1950, (8) (tr.fr. *Enfance et société*, 1950 Neuchâtel, D & N.),
- ERIKSON Erik H., NASS Joseph (ford.), LOUIS-COMBET Claude (ford.) - *Adolescence and crisis: the quest for identity*; Paris, Flammarion, 1972, 348 p. (Coll. Champs, n° 60),
- ESPARBÉS-PISTRE Sylvie, SORDES-ADER Florence és TAP Pierre - "Stratégies de personnalisation et appropriation des compétences à l'adolescence: différences entre garçons et filles"; in LESCARRET O. LEONARDIS M. (de) (szerk.) - *Séparation des sexes et compétences*; Paris, L'Harmattan, 1996, pp. 247-277,
- GAULEJAC Vincent de és TABOADA-LEONETTI Isabel *La lutte des places; Insertion et désinsertion*, Párizs, Ed. de l'Épi, 1994,
- GAULLIER Xavier "Emploi, retraites et cycles de vie. *Retraite et Société*, n° 37, Paris, La Documentation Française, 2002, pp. 166 - 207,
- GAULLIER Xavier *Le temps des retraites. Les mutations de la Société salariale*. Párizs, Seuil, 2003,
- GIDENS Anthony *A társadalom alkotmánya. A strukturálás elméletének elemei*. Párizs, PUF, 1987,
- HALBWACHS Maurice *La mémoire collective*, Párizs, PUF, 1950,
- HEGEL Georg W.F. *A szellem fenomenológiája* (eredeti változat, 1807) Paris, Vrin (fordította B. Bourgeois), 2006,
- HONESS Terry M., YARDLEY, Krysia, *Self and Identity: Perspectives across the Lifespan*. London és New York, Routledge & Kegan Paul, 1987. (Lásd még Amazon Kindle Edition, 2007),
- HONNETH Axel *A megvetés társadalma. Egy új kritikai elmélet felé*. Párizs, La Découverte, 2006a,
- HONNETH Axel " L'autonomie décentrée " in F. Gaillard, J. Poulain és R. Schusterman *La modernité en questions. Richard Rorty-tól Jürgen Habermas-ig*. Párizs, Cerf, 2006b,
- HONNETH Axel *La lutte pour la reconnaissance*, Paris, Cerf, 2008,

- HUTEAU Michel - *Kogníció és személyiség. La dépendance-indépendance à l'égard du champ* ; Paris, Laboratoire de Psychologie différentielle, 1981, (Szakdolgozat),
- HUTEAU Michel. - *Les conceptions cognitives de la personnalité*; Párizs, PUF, 1985,
- HUTEAU Michel - *Kognitív stílus és személyiség. La dépendance-indépendance à l'égard du champ* ; Lille, Presses universitaires de Lille, 1987,
- JANET Pierre *L'évolution psychologique de la personnalité*. (1929) A Collège de France-ban 1929-ben tartott előadások teljes beszámolója a Miron Esptein által átdolgozott sztenográfiai jegyzetek alapján. Letölthető könyv! 1. kiadás: Párizs, Éditions Chahine, 1929. A szöveg újrakiadása: Párizs: La Société Pierre Janet a CNRS közreműködésével, 1984, 327 p. ,
- KELMAN, Herbert C. "Megfelelés, azonosulás és internalizáció: Az attitűdváltozás három folyamata". *Journal of Conflict Resolution*, 2, no. 1 (1958): 51-60,
- KOGAN N *Cognitive Styles in Infancy and Early Childhood*, Hillsdale, NJ, Erlbaum, 1976,
- KOLB David A. *Tapasztalati tanulás. Experience as the Source of Learning and Development*; Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1984,
- LAGACHE Daniel " La psychologie : conduite, personnalité, groupe " in Coll. *Somme de médecine contemporaine*. Párizs, Edition Médicale, 1951,
- LEBOVICI Serge - "Le psychanalyste et l'étude des interactions précoces"; in *Revue française de Psychanalyse*, 1985, 49. kötet, pp. 1307-1329,
- L'ECUYER René - *Le concept de soi* ; Paris, PUF, 1978,
- L'ECUYER René - "Les transformations de l'identité personnelle à travers l'évolution du concept de soi chez les adultes et les personnes âgées"; in TAP Pierre (Editor) - *Identité individuelle et personnalisation*; Toulouse, Privat, 1980, pp. 53-60,
- L'ECUYER René - "Az önkoncepció fejlődése az élet során" in LYNCH M. D., NOREM-HEBEISEN A. A., GERGEN K. J. (Szerkesztők) - *Önkoncepció. Advances in theory and research*; Cambridge (Massachusetts), Ballinger, 1981, pp. 200-218,
- L'ECUYER René - *Le développement du concept de soi, de l'enfance à la vieillesse*; Montréal, Presses Universitaires de Montréal, 1994,
- LEHALLE Henri - *Psychologie des adolescents* ; Paris, PUF, 1995,
- LEYENS Jacques Philippe *Sommes-nous tous des psychologues ?* Brüsszel, Mardaga, 1983 ,
- LEYENS Jacques Philippe, BEAUVOIS Jean Léon *Szociálpszichológia. L'ère de la cognition*, 3. kötet, Presses Universitaires de Grenoble, 1997,

- LIPIANSKY Edmond-Marc - " Identité subjective et interaction " ; in CAMILLERI Carmel, KASTERSZTEIN Joseph, LIPIANSKY Edmond-Marc, MALEWSKA-PEYRE Hanna, TABOADA-LEONETTI Isabelle et VASQUEZ Ana *Stratégies identitaires* ; Paris, PUF, 1990, (Coll. Psychologie d'aujourd'hui) pp. 173-211,
- LIPIANSKY, Edmond-Marc, TABOADA-LEONETTI Isabelle, VASQUEZ Ana, "Introduction à la Problématique de l'identité"; in CAMILLERI Carmel, KASTERSZTEIN Joseph, LIPIANSKY Edmond-Marc, MALEWSKA-PEYRE Hanna, TABOADA-LEONETTI Isabelle és VASQUEZ Ana *Stratégies identitaires* ; Paris, PUF, 1990, (Coll. Psychologie d'aujourd'hui) pp. 7-26,
- LORENZI-CIOLDI Fabio - "Discrimination between self and others and social categorisation"; in *Revue internationale de Psychologie sociale*, special issue *Dynamique personnelle et identités sociales*, Toulouse, Privat, 1988, n° 2, pp. 239 - 256,
- MALEWSKA-PEYRE Hanna, TAP Pierre (szerk.) - *La socialisation de l'enfance à l'adolescence* ; Paris, PUF, 1991,
- MALRIEU Philippe - *Les émotions et la personnalité de l'enfant* ; Paris, Vrin, 1967,
- MALRIEU Philippe - " Genèse des conduites d'identité " ; in Pierre TAP (szerkesztő) - *Identité individuelle et personnalisation* ; Toulouse, Privat, 1980 ; 2. kiadás, 1986, pp. 39-51 (Coll. Sciences de l'homme),
- MALRIEU Philippe - " Milieux sociaux et genèse de la personne " ; in *Enfance, Hommages à René Zazzo* különszám, 1996, n° 2, pp. 134-142,
- MALRIEU Philippe - *La construction du sens dans les dires autobiographiques*. Toulouse, Erès, 2003,
- MARCIA, James E. "Identitás és önfejlesztés" In Richard Lerner, Anne Peterson és Jeanne Brooks-Gunn szerk. *A serdülőkor enciklopédiája* (1. kötet). New York: Garland, 1991,
- MASSONNAT Jean, PERRON Jacques. - Pour une approche multidimensionnelle de l'identité de la personne" *Psychologie française*, 1990, 35. kötet, n° 1, pp. 7-15,
- MEAD Georges H. - *Az elme, az én és a társadalom egy szociális viselkedéskutató szemszögéből*, (1° kiadás 1934); *Az elme, az én és a társadalom*. Párizs, PUF, Le lien social, 434 p., 2006,
- MONTEFIORE Alan "Személyes identitás és kulturális identitás" in F. Gaillard, J. Poulain és R. Schusterman *La modernité en questions. Richard Rortyól Jürgen Habermasig*. Párizs, Cerf, 2006, pp. 211-229,
- MUSSEN Paul - "La formation de l'identité"; in TAP Pierre (szerkesztő) - *Identité individuelle et personnalisation*; Toulouse, Privat, 1980, pp. 12-21,
- NALLET F., EVEQUOZ G. - "Compétence et orientation professionnelle"; in BELLIER Suzanne (szerkesztő) - *Compétences en action*; Paris, Editions Liaisons, 2000,

- OUBRAYRIE Nathalie, SAFONT Claire, TAP Pierre - " Identité personnelle et intelligence sociale. A propos de l'estime de soi sociale"; in *Cahiers internationaux de Psychologie sociale*, Liège, 1991, n° 9-10, pp. 63-76,
- PERCHERON Annie - *L'univers politique des enfants* ; Paris, Fondation Nationale des Sciences Politiques/Armand Colin, 1974,
- PINOL-DOURIEZ Monique - *Bébé agi - bébé actif. A szimbólum megjelenése az interakciós gazdaságban*; Párizs, PUF, 1984,
- RAWLS John *Théorie de la Justice* Paris, Seuil, Points, 2009,
- RASMUSSEN David "A szubjektivitás újragondolása. Narratív identitás és az én" in F. Gaillard, J. Poulain és R. Schusterman *La modernité en questions. Richard Rorty-tól Jürgen Habermas-ig*. Párizs, Cerf, 2006, pp. 253-263,
- RICOEUR Paul *Parcours de la reconnaissance. Három tanulmány* Párizs, Stock/Gallimard, folio Essais, 2004,
- RICOEUR Paul *Soi-même comme un autre*, Paris, Seuil Points Essais, 1990,
- ROGERS Carl Ransom - *The client-centered therapy*; Boston, Houghton Mifflin, 1951,
- SAINSAULIEU Renaud - *L'identité au travail* ; Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1977 ; 3. kiadás,
- SEN Amartya, *Identitás és erőszak. A sors illúziója*. Párizs, Odile Jacob, 2006,
- SEN Amartya, *Rethinking Inequality* Paris, Seuil, 1992,
- SIMMEL Georg "Individualizmus", in *Schriften zur Sociologie. Eine Auswahl*, Frankfurt, 1983, pp. 267-274. (idézi Honneth, 2004),
- SORDES Florence, Esparbès Sylvie, Tap Pierre " Contrôle de soi et stratégies de développement : le coping en question ". *Pszichológia és oktatás (Iskolapszichológusok Francia Egyesülete)*, 16, 81-96. (Elérhető: www.pierretap.com 112. számú dokumentum),
- TAP Pierre Relations interpersonnelles et genèse de l'identité *Annales de l'UTM. Homo XVIII*, 7-43, 1979 (Elérhető: www.pierretap.com 30. sz. dokumentum),
- TAP Pierre (szerkesztő) - *Identité individuelle et personnalisation* ; Toulouse, Privat, 1980a ; 2. kiadás, 1986, 490 p. (Coll. Sciences de l'homme), (Részben elérhető www.pierretap.com, 34/34b dokumentum),

- TAP Pierre (szerkesztő) - *Identités collectives et changements sociaux* ; Toulouse, Privat, 1980b ; 2. kiadás, 1986, 490 p. (Coll. Sciences de l'homme). (Részben elérhető a www.pierretap.com, 35/35b dokumentum),
- TAP Pierre - *La Société Pygmalion ? Intégration sociale et réalisation de la personne* ; Paris, Dunod, 1988, 263 p. (Coll. Organisation et sciences humaines). (részben elérhető: www.pierretap.com 80. sz. dokumentum),
- TAP Pierre - "Personnalisation et conflits d'identité à l'adolescence"; in *Aprendizagem / Desenvolvimento: Revista internacional*; Lisbon, Institut Piaget, n° 10, 1990, pp. 77-84, (elérhető www.pierretap.com dokumentum n° 93),
- TAP Pierre - "Socialisation et construction de l'identité personnelle"; in Hanna MALEWSKA-PEYRE H., Pierre TAP (Eds.) - *La socialisation de l'enfance à l'adolescence*; Paris, PUF, 1991, pp. 49-73, (elérhető a www.pierretap.com dokumentum n° 100),
- TAP Pierre, Esparbès Sylvie, Fsian Hocine, Sordes-Ader Florence "Coping strategies and social desirability" Lisbon, *Aprendizagem Desenvolvimento*, Instituto Piaget, vol IV, n° 15-16, pp. 165-173, 1995 (elérhető www.pierretap.com dokumentum n° 126),
- TAP Pierre, Esparbès Sylvie, Sordes-Ader Florence " Identité et stratégies de personnalisation " *Bulletin de Psychologie*, 428, L, pp. 185 - 196, 1998 (elérhető: www.pierretap.com document n° 166),
- TAP, Pierre, VINAY, Aubeline - "Dynamique des relations familiales et développement personnel à l'adolescence" in J.P.Pourtois et H. Desmet *Parent éducateur Paris*, PUF2000, pp. 87-157,
- TAP Pierre - "Enfance et Identité sexuée" in Richard CLOUTIER, Pierre GOSSELIN, Pierre TAP - *Psychologie de l'enfant* ; 2° édition, Montréal, Gaëtan Morin Éditeur, 2005, Chapitre 10, (pp. 277- 298 + corrigés 265 - 268 + bibliográfia). 2005a,
- TAP Pierre - " La construction de l'identité personnelle chez l'enfant " in Richard CLOUTIER, Pierre GOSSELIN P., Pierre TAP - *Psychologie de l'enfant* ; 2° édition, Montréal, Gaëtan Morin Éditeur, 2005, Chapitre 11, pp. 299 - 322 + corrigés 468 - 470 + bibliographie. 2005b,
- TAP Pierre - "Identitás és kirekesztés"; in *Connexions*, n° 83, 2005c, pp. 53-78,
- TAP Pierre - "Identitás"; in Jean Yves Barreyre, Brigitte Bouquet, André Chantreau, Pierre Lassus *Dictionnaire critique de l'action sociale*; Paris, Bayard Edition 1996, pp. 192-194.
Újranyomtatva és átdolgozva in Jean-Yves Barreyre és Brigitte Bouquet *Nouveau dictionnaire critique d'action sociale*; Paris, Bayard, 2006, pp. 293-295,
- TAP Pierre, ESPARBES-PISTRE Sylvie, SORDES-ADER Florence - " Identité et stratégies de personnalisation " ; in *Bulletin de Psychologie*, tome 50, n° 428, 1997, pp. 185-196. (Elérhető: www.pierretap.com 166. számú dokumentum),

TAP Pierre, ROUDES Rolande, ANTUNES Samuel - "La dynamique personnelle et les identités professionnelles, en situation de changement" AFPA/INOIP, Lille (megjelenés előtt, 2010),

VANDENPLAS-HOLPER Christiane - *Pszichológiai fejlődés a felnőttkorban és az időskorban. Maturité et Sagesse*. Paris, PUF (Pédagogie d'aujourd'hui), 289 p., 1998,

WALLON Henri - "A pszichológia céljai és módszerei" *Gyermekkor*, 1963. 1-2., pp. 5-71,

WALLON Henri - "Psychologie et éducation de l'enfance" *Enfance*, n° spécial, 1976 pp. 3-433,

WITKIN H. A., GOODENOUGH D. R. - "Kognitív stílusok: lényeg és eredet" *Psychological Issues*, 51. sz. monográfia, 1981,

ZAZZO René - 1980 " Les dialectiques originelles de l'identité " in Pierre TAP (directeur) *Identité individuelle et personnalisation*, Toulouse, Privat, pp. 207 - 218.

=====